

↑ Egzamin maturalny w 2021 roku

Vademecum nauczyciela

WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE

MINISTERSTWO
EDUKACJI
I NAUKI

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

Egzamin maturalny **w 2021 roku**

Vademecum nauczyciela

**WIEDZA
O SPOŁECZEŃSTWIE**

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Warszawa 2021

Tekst komentarza
do wymagań egzaminacyjnych

dr mult. hab. Piotr Załęski

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych
Uniwersytetu Warszawskiego

Konsultacja merytoryczna

Elżbieta Witkowska

Redakcja i korekta

Elżbieta Gorazińska

Projekt okładki, layout

Wojciech Romerowicz

Redakcja techniczna i skład

Barbara Jechalska

Elementy graficzne: © Jovan/stock.adobe.com, © Pushkarevskyy/stock.adobe.com,
© absent84/stock.adobe.com, © Julien Eichinger/Fotolia.com, © LynxVector/Fotolia.com

© Ośrodek Rozwoju Edukacji

Warszawa 2021

Wydanie I

ISBN 978-83-66830-12-7

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Aleje Ujazdowskie 28

00-478 Warszawa

www.ore.edu.pl

tel. 22 345 37 00

Spis treści

1. Wymagania egzaminacyjne	4
2. Komentarz do wymagań egzaminacyjnych	25
2.1. Wymagania egzaminacyjne a wymagania z podstawy programowej – redukcje i ich uzasadnienie	25
2.2. Podział wymagań egzaminacyjnych na zagadnienia	30

1. Wymagania egzaminacyjne

Załącznik nr 2 do Rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z dnia 16 grudnia 2020 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U 2020, poz. 2314)

III etap edukacyjny

Ogólne wymagania egzaminacyjne

- I. Wykorzystanie i tworzenie informacji.
Zdający znajduje i wykorzystuje informacje na temat życia publicznego; wyraża własne zdanie w wybranych sprawach publicznych i uzasadnia je; jest otwarty na odmienne poglądy.
- II. Rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów.
Zdający rozpoznaje problemy najbliższego otoczenia i szuka ich rozwiązań.
- III. Współdziałanie w sprawach publicznych.
Zdający współpracuje z innymi – planuje, dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich.
- IV. Znajomość zasad i procedur demokracji.
Zdający rozumie demokratyczne zasady i procedury i stosuje je w życiu szkoły oraz innych społeczności; rozpoznaje przypadki łamania norm demokratycznych i ocenia ich konsekwencje; wyjaśnia znaczenie indywidualnej i zbiorowej aktywności obywateli.
- V. Znajomość podstaw ustroju Rzeczypospolitej Polskiej.
Zdający opisuje sposób działania władz publicznych i innych instytucji; wykorzystuje swoją wiedzę o zasadach demokracji i ustroju Polski do rozumienia i oceny wydarzeń życia publicznego.
- VI. Rozumienie zasad gospodarki rynkowej.
Zdający rozumie procesy gospodarcze oraz zasady racjonalnego gospodarowania w życiu codziennym; analizuje możliwości dalszej nauki i kariery zawodowej.

Szczegółowe wymagania egzaminacyjne

1. Podstawowe umiejętności życia w grupie. Zdający:
 - 1) omawia i stosuje zasady komunikowania się i współpracy w grupie (np. bierze udział w dyskusji, zebraniu, wspólnym działaniu);
 - 2) wymienia i stosuje podstawowe sposoby podejmowania wspólnych decyzji;

- 3) przedstawia i stosuje podstawowe sposoby rozwiązywania konfliktów w grupie i między grupami;
 - 4) wyjaśnia na przykładach, jak można zachować dystans wobec nieaprobowanych przez siebie zachowań grupy lub jak im się przeciwstawić.
2. Życie społeczne. Zdający:
- 1) podaje przykłady zbiorowości, grup, społeczności i wspólnot; charakteryzuje rodzinę i grupę rówieśniczą jako małe grupy;
 - 2) wyjaśnia na przykładach znaczenie podstawowych norm współżycia między ludźmi, w tym wzajemności, odpowiedzialności i zaufania;
 - 3) charakteryzuje życie szkolnej społeczności, w tym rolę samorządu uczniowskiego; wyjaśnia, na czym polega przestrzeganie praw ucznia;
 - 4) rozpoznaje role społeczne, w których występuje, oraz związane z nimi oczekiwania;
 - 5) wyjaśnia, jak tworzą się podziały w grupie i w społeczeństwie (np. na „swoich” i „obcych”), i podaje możliwe sposoby przeciwstawiania się przejawom nietolerancji.
3. Współczesne społeczeństwo polskie. Zdający:
- 1) charakteryzuje – odwołując się do przykładów – wybrane warstwy społeczne, grupy zawodowe i style życia;
 - 2) omawia problemy i perspektywy życiowe młodych Polaków (na podstawie samodzielnie zebranych informacji).
4. Być obywatelem. Zdający:
- 1) wyjaśnia, jak człowiek staje się obywatelem w sensie formalnym (prawo ziemi, prawo krwi, nadanie obywatelstwa);
 - 2) przedstawia cechy dobrego obywatela; odwołując się do historycznych i współczesnych postaci, wykazuje znaczenie postaw i cnót obywatelskich. [4.3)]¹
5. Udział obywateli w życiu publicznym. Zdający:
- 1) przedstawia główne podmioty życia publicznego (obywatele, zrzeszenia obywatelskie, media, politycy i partie, władza, instytucje publiczne, biznes itp.) i pokazuje, jak współdziałają i konkurują one ze sobą w życiu publicznym;
 - 2) uzasadnia potrzebę przestrzegania zasad etycznych w życiu publicznym i podaje przykłady skutków ich łamania;
 - 3) przedstawia przykłady działania organizacji pozarządowych i społecznych (od lokalnych stowarzyszeń do związków zawodowych i partii politycznych) i uzasadnia ich znaczenie dla obywateli;
 - 4) wyjaśnia, podając przykłady, jak obywatele mogą wpływać na decyzje władz na poziomie lokalnym, krajowym, europejskim i światowym.

¹ Gdy numer danego wymagania egzaminacyjnego w niniejszym dokumencie różni się od tego z podstawy programowej, jego numer z tej ostatniej przytoczono w taki sposób.

6. Środki masowego przekazu. Zdający:
- 1) omawia funkcje i wyjaśnia znaczenie środków masowego przekazu w życiu obywateli;
 - 2) charakteryzuje prasę, telewizję, radio, Internet jako środki masowej komunikacji i omawia wybrany tytuł, stację czy portal ze względu na specyfikę przekazu i odbiorców;
 - 3) wyszukuje w mediach wiadomości na wskazany temat; wskazuje różnice między przekazami i odróżnia informacje od komentarzy; krytycznie analizuje przekaz reklamowy.
7. Wyborcy i wybory. Zdający:
- 1) przedstawia argumenty przemawiające za udziałem w wyborach lokalnych, krajowych i europejskich;
 - 2) wymienia zasady demokratycznych wyborów i stosuje je w głosowaniu w szkole;
 - 3) wskazuje, czym powinien kierować się obywatel, podejmując decyzje wyborcze;
 - 4) krytycznie analizuje ulotki, hasła i spoty wyborcze.
8. Naród i mniejszości narodowe. Zdający:
- 1) wyjaśnia, co dla niego oznacza być Polakiem (lub członkiem innej wspólnoty narodowej) i czym obywatelstwo różni się od narodowości;
 - 2) wyjaśnia, uwzględniając wielonarodowe tradycje Polski, jaki wpływ na kształtowanie narodu mają wspólne dzieje, kultura, język i tradycja;
 - 3) wyjaśnia, co to jest Polonia i w jaki sposób Polacy żyjący za granicą podtrzymują swoją więź z ojczyzną. [8.4]
9. Patriotyzm dzisiaj. Zdający:
- 1) wyjaśnia, co łączy człowieka z wielką i małą ojczyzną i omawia te więzi na własnym przykładzie;
 - 2) uzasadnia, że można równocześnie być Polakiem, Europejczykiem i członkiem społeczności światowej;
 - 3) wyjaśnia, odwołując się do wybranych przykładów, czym według niego jest patriotyzm; porównuje tę postawę z nacjonalizmem, szowinizmem i kosmopolityzmem;
 - 4) wykazuje, odwołując się do Holokaustu oraz innych zbrodni przeciw ludzkości, do jakich konsekwencji prowadzić może skrajny nacjonalizm;
 - 5) rozważa, odwołując się do historycznych i współczesnych przykładów, w jaki sposób stereotypy i uprzedzenia utrudniają dziś relacje między narodami.
10. Państwo i władza demokratyczna. Zdający:
- 1) wymienia podstawowe cechy i funkcje państwa; wyjaśnia, czym jest władza państwowa;
 - 2) wskazuje różnice w sytuacji obywatela w ustroju demokratycznym, autorytarnym i totalitarnym;

- 3) wyjaśnia zasady: większości, pluralizmu i poszanowania praw mniejszości w państwie demokratycznym;
 - 4) wskazuje najważniejsze tradycje demokracji (antyczna, europejska, amerykańska, polska);
 - 5) porównuje demokrację bezpośrednią z przedstawicielską oraz większościową z konstytucyjną (liberalną);
 - 6) wyjaśnia, czym są prawa człowieka i uzasadnia ich znaczenie we współczesnej demokracji;
 - 7) rozważa i ilustruje przykładami zalety i słabości demokracji.
11. Rzeczpospolita Polska jako demokracja konstytucyjna. Zdający:
- 1) wyjaśnia, co to znaczy, że konstytucja jest najwyższym aktem prawnym w Rzeczypospolitej Polskiej;
 - 2) omawia najważniejsze zasady ustroju Polski (suwerenność narodu, podział władzy, rządy prawa, pluralizm).
12. System wyborczy i partyjny. Zdający:
- 1) wymienia partie polityczne obecne w Sejmie; wskazuje te, które należą do koalicji rządzącej, i te, które pozostają w opozycji. [12.3]
13. Władza ustawodawcza w Polsce. Zdający:
- 1) przedstawia zadania i zasady funkcjonowania polskiego parlamentu, w tym sposób tworzenia ustaw;
 - 2) sporządza, na podstawie obserwacji wybranych obrad parlamentu, notatkę prasową o przebiegu tych obrad i przygotowuje krótkie wystąpienie sejmowe w wybranej sprawie.
14. Władza wykonawcza. Zdający:
- 1) wskazuje najważniejsze zadania prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej i wyszukuje w środkach masowego przekazu informacje o działaniach urzędującego prezydenta;
 - 2) wyjaśnia, jak powoływany jest i czym zajmuje się rząd polski; podaje nazwisko premiera, wyszukuje nazwiska ministrów i zadania wybranych ministerstw;
 - 3) wymienia zadania administracji rządowej i podaje przykłady jej działań;
 - 4) wyjaśnia, co to jest służba cywilna i jakimi zasadami powinien się kierować urzędnik państwowy.
15. Władza sądownicza. Zdający:
- 1) przedstawia organy władzy sądowniczej, zasady, wedle których działają sądy (niezawisłość, dwuinstancyjność) i przykłady spraw, którymi się zajmują.
16. Samorządy i ich znaczenie. Zdający:
- 1) uzasadnia potrzebę samorządności w państwie demokratycznym i podaje przykłady działania samorządów zawodowych i samorządów mieszkańców;

- 2) wyjaśnia, na czym polegają zasady decentralizacji i pomocniczości; odnosi je do przykładów z życia własnego regionu i miejscowości.
17. Gmina jako wspólnota mieszkańców. Zdający:
- 1) wymienia najważniejsze zadania samorządu gminnego i wykazuje, jak odnosi się to do jego codziennego życia; [17.2]]
 - 2) przedstawia sposób wybierania i działania władz gminy, w tym podejmowania decyzji w sprawie budżetu; [17.3]]
 - 3) pisze podanie, krótki list w sprawie publicznej i wypełnia prosty druk urzędowy; [17.5]]
 - 4) odwiedza urząd gminy i dowiaduje się, w jakim wydziale można załatwić wybrane sprawy. [17.6]]
18. Samorząd powiatowy i wojewódzki. Zdający:
- 1) przedstawia sposób wybierania samorządu powiatowego i wojewódzkiego oraz ich przykładowe zadania;
 - 2) porównuje – na wybranych przykładach – zakres działania samorządu wojewódzkiego z zakresem działania wojewody.
19. Relacje Polski z innymi państwami. Zdający:
- 1) przedstawia najważniejsze kierunki polskiej polityki zagranicznej (stosunki z państwami Unii Europejskiej i Stanami Zjednoczonymi, relacje z sąsiadami);
 - 2) charakteryzuje politykę obronną Polski; członkostwo w NATO, udział w międzynarodowych misjach pokojowych i operacjach militarnych;
 - 3) wyjaśnia, czym się zajmują ambasady i konsulaty. [19.4]]
20. Integracja europejska. Zdający:
- 1) przedstawia cele i etapy integracji europejskiej (traktaty rzymskie, traktaty z Maastricht, Nicei, Lizbony);
 - 2) wyjaśnia, jak w Unii Europejskiej realizowane są zasady pomocniczości i solidarności; [20.3]]
 - 3) wyjaśnia, skąd pochodzą środki finansowe w budżecie unijnym i na co są przeznaczane; [20.4]]
 - 4) wskazuje na mapie członków Unii Europejskiej i uzasadnia swoją opinię na temat jej dalszej integracji i rozszerzania. [20.5]]
21. Polska w Unii Europejskiej. Zdający:
- 1) wyszukuje informacje na temat korzystania ze środków unijnych przez polskich obywateli, przedsiębiorstwa i instytucje; [21.2]]
 - 2) formułuje i uzasadnia własne zdanie na temat korzyści, jakie niesie ze sobą członkostwo w Unii Europejskiej, odwołując się do przykładów z własnego otoczenia i całego kraju. [21.3]]
22. Współpraca i konflikty międzynarodowe. Zdający:
- 1) wskazuje na mapie miejsca najpoważniejszych konfliktów międzynarodowych; omawia przebieg i próby rozwiązania jednego z nich. [22.2]]

23. Problemy współczesnego świata. Zdający:
- 1) porównuje sytuację w państwach globalnego Południa i globalnej Północy i wyjaśnia na przykładach, na czym polega ich współzależność;
 - 2) uzasadnia potrzebę pomocy humanitarnej i angażuje się (w miarę swoich możliwości) w działania instytucji (także pozarządowych), które ją prowadzą;
 - 3) ocenia sytuację imigrantów i uchodźców we współczesnym świecie; [23.5]
 - 4) wyjaśnia, co to jest terroryzm i w jaki sposób próbuje się go zwalczać. [23.6]
24. Gospodarka rynkowa. [25.] Zdający:
- 1) przedstawia podmioty gospodarcze (gospodarstwa domowe, przedsiębiorstwa, państwo) i związki między nimi; [25.1]
 - 2) charakteryzuje gospodarkę rynkową (prywatna własność, swoboda gospodarowania, konkurencja, dążenie do zysku, przedsiębiorczość); [25.3]
 - 3) wyjaśnia działanie prawa podaży i popytu oraz ceny jako regulatora rynku; analizuje rynek wybranego produktu i wybranej usługi. [25.4]
25. Gospodarstwo domowe. [26.] Zdający:
- 1) wyjaśnia na przykładach, jak funkcjonuje gospodarstwo domowe; [26.1]
 - 2) wymienia główne dochody i wydatki gospodarstwa domowego; układa jego budżet; [26.2]
 - 3) wyjaśnia, jakie prawa mają konsumenci i jak mogą ich dochodzić. [26.4]
26. Pieniądz i banki. [27.] Zdający:
- 1) przedstawia na przykładach funkcje i formy pieniądza w gospodarce rynkowej; [27.1]
 - 2) wyjaśnia, czym zajmują się: bank centralny, banki komercyjne, giełda papierów wartościowych. [27.2]
27. Gospodarka w skali państwa. [28.] Zdający:
- 1) wyjaśnia terminy: produkt krajowy brutto, wzrost gospodarczy, inflacja, recesja; interpretuje dane statystyczne na ten temat; [28.1]
 - 2) wymienia najważniejsze dochody i wydatki państwa; wyjaśnia, co to jest budżet państwa; [28.2]
 - 3) przedstawia główne rodzaje podatków w Polsce (PIT, VAT, CIT) i oblicza wysokość podatku PIT na podstawie konkretnych danych. [28.3]
28. Przedsiębiorstwo i działalność gospodarcza. [29.] Zdający:
- 1) wyjaśnia, na czym polega prowadzenie indywidualnej działalności gospodarczej; [29.1]
 - 2) przedstawia główne prawa i obowiązki pracownika; wyjaśnia, czemu służą ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. [29.4]
29. Wybór szkoły i zawodu. [30.] Zdający:
- 1) wskazuje główne przyczyny bezrobocia w swojej miejscowości, regionie i Polsce; ocenia jego skutki. [30.4]

30. Etyka w życiu gospodarczym. [31.] Zdający:

- 1) przedstawia zasady etyczne, którymi powinni się kierować pracownicy i pracodawcy; wyjaśnia, na czym polega społeczna odpowiedzialność biznesu; [31.1])
- 2) podaje przykłady zjawisk z szarej strefy w gospodarce i poddaje je ocenie. [31.2)]

IV etap edukacyjny (poziom podstawowy i rozszerzony)

POZIOM PODSTAWOWY

Ogólne wymagania egzaminacyjne

- I. Wykorzystanie i tworzenie informacji.
Zdający znajduje i wykorzystuje informacje na temat sposobu, w jaki prawo reguluje życie obywateli; wyraża własne zdanie w wybranych sprawach na różnych forach publicznych i uzasadnia je; jest otwarty na odmienne poglądy; gromadzi i wykorzystuje informacje potrzebne do zaplanowania dalszej nauki i kariery zawodowej.
- II. Rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów.
Zdający rozpoznaje prawne aspekty codziennych problemów życiowych i szuka ich rozwiązania.
- III. Współdziałanie w sprawach publicznych.
Zdający współpracuje z innymi – planuje, dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich; sprawnie korzysta z procedur i możliwości, jakie stwarzają obywatelom instytucje życia publicznego; zna i stosuje zasady samoorganizacji i samopomocy.
- IV. Znajomość zasad i procedur demokracji.
Zdający wyjaśnia znaczenie prawa dla funkcjonowania demokratycznego państwa i rozpoznaje przypadki jego łamania.
- V. Znajomość podstaw ustroju Rzeczypospolitej Polskiej.
Zdający opisuje sposób i zakres działania organów władzy sądowniczej oraz organów ścigania w Rzeczypospolitej Polskiej.
- VI. Znajomość praw człowieka i sposobów ich ochrony.
Zdający wyjaśnia podstawowe prawa człowieka, rozpoznaje przypadki ich naruszania i wie, jak można je chronić.

Szczegółowe wymagania egzaminacyjne

1. Młody obywatel w urzędzie. Zdający:
 - 1) wyjaśnia, jak nabywa się obywatelstwo polskie i unijne;
 - 2) ustala, w jakim urzędzie i w jaki sposób uzyskuje się dowód osobisty, paszport, prawo jazdy, jak rejestruje się motocykl i samochód;
 - 3) podaje formalne warunki, jakie spełnić musi obywatel, by wziąć udział w wyborach;
 - 4) uzyskuje informację publiczną na zadany temat w odpowiednim urzędzie;
 - 5) wyjaśnia, co może zrobić obywatel, gdy nie zgadza się z decyzją urzędu;
 - 6) sporządza urzędowy wniosek, skargę i odwołanie.
2. Prawo i sądy. Zdający:
 - 1) wyjaśnia, co to jest prawo i czym różnią się normy prawne od norm religijnych, moralnych i obyczajowych;
 - 2) wymienia podstawowe zasady prawa (prawo nie działa wstecz, domniemanie niewinności, nie ma winy bez prawa, nieznajomość prawa szkodzi) i wyjaśnia konsekwencje ich łamania;
 - 3) wymienia źródła prawa; znajduje wskazany akt prawny i interpretuje proste przepisy prawne;
 - 4) wyjaśnia różnice między prawem cywilnym, karnym i administracyjnym; wskazuje, w jakim kodeksie można znaleźć przepisy dotyczące konkretnej sprawy;
 - 5) uzasadnia potrzebę niezależności i niezawisłości sędziów;
 - 6) przedstawia uczestników i przebieg procesu sądowego: cywilnego i karnego; uzasadnia znaczenie mediacji.
3. Bezpieczeństwo. Zdający:
 - 1) charakteryzuje najważniejsze zadania prokuratury i policji;
 - 2) przedstawia uprawnienia policjantów i innych służb porządkowych; rozpoznaje przejawy ich naruszania;
 - 3) przedstawia przepisy prawne dotyczące sprzedaży i konsumpcji alkoholu, papierosów i narkotyków i wskazuje na konsekwencje ich łamania. [3.6]
4. Edukacja i praca w Polsce i Unii Europejskiej. Zdający:
 - 1) omawia na wybranych przykładach zasady przyjmowania do szkół wyższych; [4.3]
 - 2) wyjaśnia, co wynika z wejścia Polski do strefy Schengen; zna zasady bezpiecznego podróżowania po Europie i świecie (unikanie ryzyka, postępowanie w razie kradzieży lub wypadku, możliwości uzyskania pomocy, w tym opieki zdrowotnej); [4.5]
 - 3) wyjaśnia, jakie możliwości zarabiania mają młodzi ludzie, jakie umowy mogą zawierać i jakie są zasady opodatkowania ich dochodów. [4.6]

5. Prawa człowieka. Zdający:

- 1) przedstawia krótko historię praw człowieka i ich generacje; wymienia najważniejsze dokumenty z tym związane;
- 2) wymienia podstawowe prawa i wolności człowieka; wyjaśnia, co oznacza, że są one powszechne, przyrodzone i niezbywalne;
- 3) podaje najważniejsze postanowienia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Konwencji o Prawach Dziecka;
- 4) bierze udział w debacie klasowej, szkolnej lub internetowej na temat wolności słowa lub innych praw i wolności; [5.5]
- 5) wyjaśnia, na czym polegają: prawo do prywatności, w tym do ochrony danych osobowych i prawa obywatela w kontaktach z mediami. [5.6]

6. Ochrona praw i wolności. Zdający:

- 1) przedstawia główne środki ochrony praw i wolności w Polsce;
- 2) opisuje sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich i Rzecznika Praw Dziecka; pisze prostą skargę do jednego z nich (według wzoru);
- 3) uzasadnia znaczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu;
- 4) przedstawia na przykładach działania podejmowane przez ludzi i organizacje pozarządowe broniące praw człowieka; w miarę swoich możliwości włącza się w wybrane działania (np. podpisuje apel, prowadzi zbiórkę darów);
- 5) rozpoznaje przejawy rasizmu, szowinizmu, antysemityzmu i ksenofobii; uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się im oraz przedstawia możliwości zaangażowania się w wybrane działania na rzecz równości i tolerancji;
- 6) znajduje informacje o naruszaniu praw człowieka w wybranej dziedzinie (np. prawa kobiet, prawa dziecka, wolność wyznania, prawo do edukacji, prawa humanitarne) i projektuje działania, które mogą temu zaradzić.

POZIOM ROZSZERZONY

Ogólne wymagania egzaminacyjne

I. Wykorzystanie i tworzenie informacji.

Zdający znajduje i wykorzystuje informacje na temat życia publicznego, krytycznie je analizuje, samodzielnie wyciąga wnioski; wyraża i uzasadnia własne zdanie w wybranych sprawach w formie ustnej i pisemnej na różnych forach publicznych; przedstawia i uzasadnia poglądy odmienne od własnych.

II. Rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów.

Zdający rozpoznaje problemy w skali lokalnej, krajowej, europejskiej i globalnej oraz szuka ich rozwiązania; rozumie złożoność problemów społecznych i politycznych; dostrzega perspektywy różnych uczestników życia publicznego.

III. Współdziałanie w sprawach publicznych.

Zdający współpracuje z innymi – planuje, dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich; sprawnie korzysta z procedur i możliwości, jakie stwarzają obywatelom instytucje życia publicznego; zna i stosuje zasady samoorganizacji i samopomocy.

IV. Znajomość zasad i procedur demokracji.

Zdający wyjaśnia demokratyczne zasady i procedury oraz stosuje je w codziennym życiu; charakteryzuje demokrację na tle innych ustrojów, ocenia działanie instytucji demokratycznych w Polsce i na świecie; ocenia rolę stowarzyszeń i organizacji obywatelskich oraz różnych form aktywności obywateli w funkcjonowaniu współczesnej demokracji.

V. Znajomość podstaw ustroju Rzeczypospolitej Polskiej.

Zdający opisuje sposób działania władz publicznych i innych podmiotów życia publicznego; wykorzystuje swoją wiedzę o zasadach demokracji i ustroju Polski do interpretacji i oceny wydarzeń w życiu społecznym i politycznym; przedstawia prawa i obowiązki obywatela Rzeczypospolitej Polskiej; rozumie znaczenie prawa i praw człowieka w codziennym życiu obywatela oraz rozpoznaje przypadki ich łamania.

VI. Dostrzeganie współzależności we współczesnym świecie.

Zdający przedstawia związki między swoim życiem a sytuacją społeczności lokalnej, sytuacją Polski, Europy i świata; wyjaśnia złożoność zjawisk społecznych, politycznych, ekonomicznych i kulturowych; uwzględnia perspektywę globalną w interpretacji tych zjawisk.

Szczegółowe wymagania egzaminacyjne**1. Życie zbiorowe i jego reguły. Zdający:**

- 1) charakteryzuje wybrane zbiorowości, społeczności, wspólnoty, społeczeństwa, ze względu na obowiązujące w nich reguły i więzi;
- 2) podaje przykłady norm i instytucji społecznych; charakteryzuje ich funkcje w życiu społecznym;
- 3) wyjaśnia, co to jest anomia, omawia jej przyczyny i skutki;
- 4) omawia na przykładach źródła i mechanizmy konfliktów społecznych oraz sposoby ich rozwiązywania.

2. Socjalizacja i kontrola społeczna. Zdający:
 - 1) porównuje modele socjalizacji charakterystyczne dla własnej grupy wiekowej i pokolenia rodziców;
 - 2) opisuje przejawy kontroli społecznej w życiu codziennym;
 - 3) wyjaśnia na przykładach, w jaki sposób dochodzi do stygmatyzacji społecznej i jakie mogą być jej skutki.
3. Grupa społeczna. Zdający:
 - 1) przedstawia cechy i funkcjonowanie małej grupy społecznej (liczebność, więź, trwałość, role grupowe, wspólne wartości i cele, poczucie odrębności, współdziałanie);
 - 2) omawia na przykładach różne rodzaje grup i wyjaśnia funkcjonowanie wskazanej grupy;
 - 3) wyjaśnia znaczenie grup odniesienia pozytywnego i negatywnego w procesie socjalizacji;
 - 4) opisuje swoiste cechy współczesnej rodziny jako grupy społecznej; porównuje i ilustruje przykładami różne modele rodziny.
4. Struktura społeczna. Zdający:
 - 1) opisuje strukturę klasowo-warstwową polskiego społeczeństwa i swojej społeczności lokalnej;
 - 2) porównuje skalę nierówności społecznych w Polsce i wybranym państwie, wyjaśniając związek między nierównościami społecznymi a nierównością szans życiowych;
 - 3) podaje przykłady i wyjaśnia uwarunkowania pionowej i poziomej ruchliwości społecznej;
 - 4) opisuje mechanizm i skutki społecznego wykluczenia oraz sposoby przeciwdziałania temu zjawisku;
 - 5) charakteryzuje wybrane problemy życia społecznego w Polsce (w tym sytuację młodych ludzi); rozważa możliwości ich rozwiązania.
5. Zmiana społeczna. Zdający:
 - 1) charakteryzuje historyczne formy organizacji społeczeństwa (pierwotne, tradycyjne, przemysłowe, postindustrialne);
 - 2) omawia cechy współczesnego społeczeństwa zachodniego (otwarte, postindustrialne, konsumpcyjne, masowe, informacyjne);
 - 3) analizuje sposoby adaptacji do zmiany społecznej na podstawie własnych obserwacji i tekstów kultury;
 - 4) przedstawia i ocenia dwie drogi zmiany społecznej: rewolucję i reformę;
 - 5) charakteryzuje wybrany ruch społeczny, np.: Solidarność, ruch niepodległościowy non-violence Mahatmy Gandhiego, ruch praw obywatelskich Martina L. Kinga, ruch na rzecz ochrony środowiska naturalnego, ruch emancypacji kobiet.

6. Naród, ojczyzna i mniejszości narodowe. Zdający:
 - 1) przedstawia dwie koncepcje narodu: etniczno-kulturową i polityczną;
 - 2) omawia czynniki sprzyjające asymilacji oraz służące zachowaniu tożsamości narodowej;
 - 3) charakteryzuje postawy współczesnych Polaków wobec ojczyzny i narodu;
 - 4) charakteryzuje mniejszości narodowe, etniczne i grupy imigrantów żyjące w Polsce (liczebność, historia, kultura, religia itp.); wymienia prawa, które im przysługują.
7. Procesy narodowościowe i społeczne we współczesnym świecie. Zdający:
 - 1) porównuje różne modele polityki wybranych państw wobec mniejszości narodowych i imigrantów; [7.2]]
 - 2) wyjaśnia, dlaczego w Europie integracja imigrantów z państw pozaeuropejskich rodzi trudności; ocenia sytuację imigrantów w Polsce; [7.3]]
 - 3) omawia na przykładach przyczyny i sposoby rozwiązywania długotrwałych konfliktów między narodami; [7.4]]
 - 4) omawia przyczyny i skutki konfliktów społecznych w państwach Afryki, Azji, Ameryki Południowej i Środkowej. [7.5]]
8. Kultura i pluralizm kulturowy. Zdający:
 - 1) wskazuje specyficzne cechy kultury wysokiej, masowej, narodowej i ludowej; [8.2]]
 - 2) rozpoznaje najważniejsze cechy kultury wskazanej społeczności; [8.3]]
 - 3) określa znaczenie religii w polskiej kulturze; charakteryzuje religijność współczesnych Polaków; [8.4]]
 - 4) ocenia wpływ kontrkultury na życie społeczne; [8.5]]
 - 5) wyjaśnia, na czym polega i skąd się bierze pluralizm kulturowy współczesnego społeczeństwa; analizuje konsekwencje tego zjawiska; [8.6]]
 - 6) rozróżnia tolerancję od akceptacji; ocenia ich znaczenie dla życia społecznego; [8.7]]
 - 7) charakteryzuje subkultury młodzieżowe w Polsce i Europie. [8.8]]
9. Współczesne spory światopoglądowe. Zdający:
 - 1) rozpatruje argumenty przemawiające za swobodą prowadzenia badań genetycznych oraz ich prawnym zakazem;
 - 2) rozważa racje stron sporów o dopuszczalność aborcji i eutanazji;
 - 3) uzasadnia traktowanie kary jako odpłaty lub jako sposobu resocjalizacji; formułuje własne stanowisko w tej sprawie;
 - 4) rozważa argumenty i kontrargumenty stron sporu o przyznanie mniejszościom seksualnym takich samych praw, jakie mają osoby heteroseksualne;
 - 5) rozpatruje racje stron innych aktualnych sporów światopoglądowych i formułuje swoje stanowisko w danej sprawie.

10. Edukacja w XXI w. Zdający:

- 1) przedstawia rolę szkoły i edukacji nieformalnej we współczesnym społeczeństwie informacyjnym.

11. Obywatel i obywatelstwo. Zdający:

- 1) wymienia konstytucyjne obowiązki obywateli Rzeczypospolitej Polskiej; uzasadnia znaczenie postaw i cnót obywatelskich (troska o dobro wspólne, odpowiedzialność, aktywność, solidarność, odwaga cywilna, roztropność, tolerancja); [11.3]]
- 2) wyjaśnia, na czym polega nieposłuszeństwo obywatelskie i jakie niesie ze sobą dylematy; podaje jego historyczne i współczesne przykłady. [11.4]]

12. Społeczeństwo obywatelskie. Zdający:

- 1) wymienia podmioty społeczeństwa obywatelskiego; [12.2]]
- 2) wyjaśnia, jak powstaje i jakie znaczenie dla społeczeństwa obywatelskiego ma kapitał społeczny (zaufanie, sieci współpracy i system efektywnych norm); [12.3]]
- 3) opisuje formy aktywności obywateli w ramach społeczności lokalnej, regionu, państwa oraz na poziomie globalnym; w miarę możliwości uczestniczy w wybranym działaniu; [12.4]]
- 4) uzasadnia znaczenie swobody zrzeszania się dla jakości życia publicznego; [12.5]]
- 5) przedstawia zasady zakładania i funkcjonowania stowarzyszeń, fundacji i organizacji pożytku publicznego w Polsce. [12.6]]

13. Opinia publiczna. Zdający:

- 1) wyjaśnia, jak kształtuje się opinia publiczna i jakie są sposoby jej wyrażania;
- 2) wskazuje przykłady wpływu opinii publicznej na decyzje polityczne;
- 3) odczytuje i interpretuje tabele i wykresy prezentujące wyniki badania opinii publicznej;
- 4) analizuje wybraną kampanię społeczną z punktu widzenia jej celów, sposobów realizacji i skuteczności. [13.5]]

14. Środki masowego przekazu. Zdający:

- 1) opisuje funkcje mediów w państwie demokratycznym i niedemokratycznym (na wybranych przykładach);
- 2) uzasadnia znaczenie niezależności i pluralizmu mediów; ocenia skutki ich ograniczania;
- 3) wyjaśnia, jakimi zasadami etycznymi powinny się kierować media i ocenia przykłady kontrowersyjnych działań dziennikarzy i mediów;
- 4) wyjaśnia, na czym polega zasada wolności słowa, i wskazuje na przypadki jej nadużycia;
- 5) krytycznie analizuje przekazy medialne, oceniając ich wiarygodność i bezstronność oraz odróżniając informacje od komentarzy; [14.7]]
- 6) ocenia zasoby Internetu z punktu widzenia rzetelności i wiarygodności informacyjnej; świadomie i krytycznie odbiera zawarte w nich treści. [14.8]]

15. Demokracja – zasady i procedury. Zdający:

- 1) opisuje wartości będące fundamentem współczesnej demokracji; podaje różne sposoby rozumienia wolności, równości i sprawiedliwości;
- 2) rozważa, w jakim stopniu demokracja sprzyja pokojowemu rozwiązywaniu konfliktów;
- 3) charakteryzuje główne fazy kształtowania się systemu demokratycznego;
- 4) opisuje polskie tradycje demokratyczne (parlamentaryzm I Rzeczypospolitej, Konstytucja 3 maja, II Rzeczpospolita);
- 5) wyjaśnia, jak są przeprowadzane i jaką rolę odgrywają wybory we współczesnej demokracji;
- 6) wyjaśnia, czym jest referendum; rozważa, jak we współczesnym państwie można realizować inne formy demokracji bezpośredniej;
- 7) rozpoznaje przejawy łamania zasad i procedur demokratycznych w życiu publicznym – w państwie, społeczności lokalnej i życiu szkoły.

16. Polityka, ideologie, doktryny i programy polityczne. Zdający:

- 1) charakteryzuje kulturę polityczną współczesnej Polski (normy, formy komunikacji, poziom partycypacji, natężenie konfliktów); [16.2]]
- 2) analizuje wybrane konflikty wartości i interesów ujawniające się w debacie publicznej w Polsce; [16.3]]
- 3) opisuje przebieg debaty publicznej na wybrany temat, korzystając z różnych źródeł informacji; ocenia jakość argumentacji jej stron, formułuje własne stanowisko; [16.4]]
- 4) charakteryzuje ideologie totalitarne (komunizm, nazizm), odwołując się do przykładów historycznych; [16.5]]
- 5) charakteryzuje najważniejsze współczesne doktryny polityczne (chrześcijańska demokracja, konserwatyzm, liberalizm, nacjonalizm, socjaldemokracja, socjalizm); [16.6]]
- 6) przeprowadza krytyczną analizę programów i innych materiałów wyborczych partii politycznych, ze względu na zawartość merytoryczną i formę przekazu. [16.7]]

17. Systemy partyjne. Zdający:

- 1) charakteryzuje system monopartyjny, dwupartyjny i wielopartyjny;
- 2) porównuje funkcje partii politycznych w państwach demokratycznych i niedemokratycznych;
- 3) przedstawia system partyjny wybranego przez siebie państwa (do wyboru spośród Wielkiej Brytanii, Niemiec, Francji i Stanów Zjednoczonych) na podstawie samodzielnie zebranych wiadomości;
- 4) opisuje podstawowe zasady ordynacji większościowej i proporcjonalnej w powiązaniu z systemem dwupartyjnym i wielopartyjnym;
- 5) wyjaśnia znaczenie progu wyborczego dla reprezentatywności wyborów i tworzenia rządzącej koalicji;
- 6) analizuje argumenty na rzecz ordynacji większościowej i proporcjonalnej.

18. Instytucja państwa. Zdający:
- 1) wyjaśnia na przykładach relacje między narodem a państwem;
 - 2) charakteryzuje zjawisko legitymizacji władzy, odnosząc teorię Maxa Webera do historycznych i współczesnych przykładów;
 - 3) opisuje najważniejsze teorie genezy państwa (Arystotelesa, teistyczna, umowy społecznej, podboju, marksistowska);
 - 4) odróżnia suwerenność zewnętrzną od suwerenności wewnętrznej.
19. Modele ustrojowe państw demokratycznych. Zdający:
- 1) podaje cechy charakterystyczne różnych modeli ustrojowych państw demokratycznych; wyjaśnia, jaki model funkcjonuje w Polsce;
 - 2) charakteryzuje krótko ustroje polityczne Niemiec, Wielkiej Brytanii, Francji, Stanów Zjednoczonych, Szwajcarii, Włoch i Rosji, na podstawie samodzielnie zebranych informacji;
 - 3) przedstawia zasady odpowiedzialności konstytucyjnej i politycznej; wskazuje, kto im podlega;
 - 4) omawia przepisy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej dotyczące relacji państwo – Kościół; podaje najważniejsze postanowienia konkordatu. [19.5]
20. Władza ustawodawcza w państwie demokratycznym. Zdający:
- 1) wymienia i ilustruje przykładami funkcje władzy ustawodawczej;
 - 2) zarysowuje główne funkcje izby wyższej i niższej parlamentów w wybranych państwach (w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Niemczech); podaje przykłady państw z parlamentem jednoizbowym;
 - 3) ocenia zasadność immunitetu parlamentarnego; odróżnia jego formy (immunitet formalny, materialny);
 - 4) wyjaśnia terminy: sesja plenarna, komisja parlamentarna, kworum, interpelacja, zapytanie poselskie;
 - 5) opisuje mechanizm tworzenia koalicji rządowej; wyjaśnia rolę opozycji w pracy parlamentu. [20.6]
21. Władza wykonawcza w państwie demokratycznym. Zdający:
- 1) wyjaśnia, jaką rolę we współczesnych państwach może pełnić głowa państwa; podaje przykłady urzędujących głów państw (monarchów i prezydentów);
 - 2) charakteryzuje kompetencje rządu w państwie demokratycznym i relacje między rządem a głową państwa.
22. Współczesna demokracja w Polsce i na świecie – problemy i zagrożenia. Zdający:
- 1) rozpoznaje przejawy populizmu i wyjaśnia, dlaczego stanowi on zagrożenie dla demokracji; [22.2]
 - 2) omawia na przykładach patologie życia publicznego (np. korupcja, nepotyzm, klientelizm) i wyjaśnia, dlaczego wpływają one destrukcyjnie na życie publiczne; [22.3]

- 3) wyjaśnia, dlaczego tak wielu obywateli nie uczestniczy w życiu politycznym, i przedstawia sposoby zwiększania poziomu partycypacji; [22.4]]
 - 4) przedstawia sposoby, jakimi partie polityczne walczą o elektorat, i ocenia te działania według standardów demokracji; [22.5]]
 - 5) wyjaśnia, jaką rolę w państwie demokratycznym pełnią ruchy obywatelskiego sprzeciwu i emancypacji. [22.6]]
23. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Zdający:
- 1) przedstawia konstytucyjne zasady ustroju państwa;
 - 2) wyjaśnia relację między prawem międzynarodowym (w tym unijnym) a prawem krajowym; [23.3]]
 - 3) omawia postanowienia dotyczące rodzajów stanów nadzwyczajnych i warunków ich wprowadzania; [23.4]]
 - 4) przedstawia procedurę zmiany Konstytucji. [23.5]]
24. Parlament Rzeczypospolitej Polskiej. Zdający:
- 1) wymienia kompetencje Sejmu i Senatu w państwie i przedstawia znaczenie obu izb oraz Zgromadzenia Narodowego w systemie władz Rzeczypospolitej Polskiej;
 - 2) określa sytuacje, w jakich może dojść do skrócenia kadencji Sejmu;
 - 3) podaje przykłady stosowania w procedurze legislacyjnej polskiego parlamentu większości zwykłej, bezwzględnej i kwalifikowanej;
 - 4) wyjaśnia szczególny charakter procedury uchwalania ustawy budżetowej.
25. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. Zdający:
- 1) określa główne kompetencje prezydenta w relacjach z parlamentem, rządem, władzą sądową, a także sposób sprawowania władzy w zakresie bezpieczeństwa państwa i polityki zagranicznej;
 - 2) wyjaśnia różnice między ordynacjami wyborów parlamentarnych i prezydenckich w Polsce;
 - 3) wyjaśnia, w jakich okolicznościach prezydent może być zawieszony lub usunięty z urzędu.
26. Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. Zdający:
- 1) przedstawia konstytucyjne procedury powoływania i odwoływania rządu, zmiany rządu i zmiany ministrów;
 - 2) porównuje sytuację rządów mniejszościowych i większościowych ze względu na możliwości działania;
 - 3) rozpoznaje urzędy należące do administracji rządowej; określa kompetencje i procedurę powoływania wojewody;
 - 4) wyjaśnia, podając przykłady, czym zajmuje się administracja zespolona i niezespolona;
 - 5) ocenia funkcjonowanie służby cywilnej w Polsce.

27. Organy kontroli państwowej, ochrony prawa i zaufania publicznego. Zdający:
- 1) omawia kompetencje Najwyższej Izby Kontroli i ocenia jej znaczenie dla funkcjonowania instytucji publicznych;
 - 2) przedstawia uprawnienia i sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich;
 - 3) opisuje procedurę lustracyjną i wskazuje kategorie osób, które jej podlegają;
 - 4) odwołując się do wybranych przykładów, charakteryzuje zadania Instytutu Pamięci Narodowej;
 - 5) wymienia podstawowe zadania Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz Urzędu Kontroli Elektronicznej.
28. Samorząd terytorialny w Polsce. Zdający:
- 1) omawia formy demokracji przedstawicielskiej i bezpośredniej w samorządach terytorialnych; opisuje instytucję referendum lokalnego;
 - 2) przedstawia zadania i kompetencje samorządu gminnego, powiatowego i wojewódzkiego;
 - 3) wyjaśnia, jakie są źródła dochodów samorządów (dochody własne, dotacje, subwencje) i jak jest uchwalany budżet gminy;
 - 4) opisuje uprawnienia nadzorcze premiera i wojewody wobec samorządów terytorialnych. [28.5]
29. Prawo. Zdający:
- 1) wyjaśnia zasady hierarchiczności, spójności i zupełności w systemie prawnym;
 - 2) rozpoznaje rodzaje prawa (międzynarodowe, krajowe, miejscowe; prywatne, publiczne; materialne, formalne; cywilne, karne, administracyjne);
 - 3) rozróżnia źródła, z których wywodzą się normy w różnych systemach prawnych (prawo: zwyczajowe, precedensowe, religijne, pozytywne).
30. System prawny Rzeczypospolitej Polskiej. Zdający:
- 1) opisuje źródła prawa w Polsce oraz hierarchię aktów prawnych;
 - 2) wyjaśnia, na czym polega praworządność i jakie zasady oraz instytucje stoją na jej straży;
 - 3) wskazuje gałęzie prawa i kodeksy, w których szukać należy odpowiednich przepisów;
 - 4) wyjaśnia, w jaki sposób realizuje się w Polsce zasadę niezależności sądów i niezawisłości sędziego;
 - 5) przedstawia różnicę między sędziami a ławnikami.
31. Sądy i Trybunały. Zdający:
- 1) przedstawia sposób powoływania i zadania Sądu Najwyższego, Trybunału Konstytucyjnego i Trybunału Stanu;
 - 2) omawia sposób działania Trybunału Konstytucyjnego, odwołując się do przykładów rozstrzygniętych przez niego spraw; ocenia znaczenie skargi konstytucyjnej dla funkcjonowania państwa prawa;

- 3) przedstawia strukturę sądownictwa w Polsce i wyjaśnia, jaką rolę odgrywają w niej Sąd Najwyższy i Krajowa Rada Sądownictwa.
32. Prawo cywilne i rodzinne. Zdający:
- 1) rozpoznaje sprawy regulowane przez prawo cywilne: rzeczowe, zobowiązań, rodzinne, spadkowe i handlowe;
 - 2) stosuje w analizie przypadku podstawowe pojęcia i zasady prawa cywilnego (osoba fizyczna, osoba prawna, zdolność prawna a zdolność do czynności prawnych, odpowiedzialność cywilna);
 - 3) opisuje podstawowe zasady postępowania cywilnego (rozpoznawczego: procesowego oraz nieprocesowego i egzekucyjnego) oraz sposoby zaskarżania orzeczeń;
 - 4) analizuje małżeństwo jako instytucję prawną (warunki zawarcia, prawa i obowiązki małżonków, wspólnota majątkowa, rozwód, separacja, małżeństwo a konkubinaty);
 - 5) wyjaśnia, na czym polega władza rodzicielska oraz jakie prawa i obowiązki mają dzieci.
33. Prawo karne. Zdający:
- 1) stosuje w analizie przypadku podstawowe pojęcia i zasady prawa karnego (odpowiedzialność karna, przestępstwo a wykroczenie, zbrodnia i występki, zasada domniemania niewinności);
 - 2) opisuje przebieg postępowania karnego oraz uczestniczące w nim organy i strony; podaje przykłady przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego i prywatnego, wyjaśnia rolę oskarżyciela posiłkowego;
 - 3) przedstawia kary i środki karne obowiązujące w polskim prawie oraz prawa przysługujące ofierze, oskarżonemu i świadkowi;
 - 4) podaje zasady wnoszenia apelacji i kasacji w sprawach karnych.
34. Prawo administracyjne. Zdający:
- 1) odróżnia akty administracyjne od innego rodzaju dokumentów; rozpoznaje, kiedy akt administracyjny jest ważny;
 - 2) przedstawia strukturę sądownictwa administracyjnego; opisuje przebieg postępowania administracyjnego;
 - 3) wyjaśnia, jak odwołać się od decyzji i postanowień organów administracyjnych (odwołanie, zażalenie, skarga do wojewódzkiego sądu administracyjnego, skarga kasacyjna do Naczelnego Sądu Administracyjnego).
35. Obywatel wobec prawa. Zdający:
- 1) odnajduje w odpowiednim akcie prawnym przepis dotyczący wybranego kazusu prawnego i interpretuje go;
 - 2) wskazuje, do jakich instytucji i osób można się zwrócić o pomoc prawną w konkretnych sytuacjach;
 - 3) pisze fikcyjny pozew w sprawie cywilnej, zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa i odwołanie od decyzji administracyjnej (według wzorów).

36. Prawa człowieka. Zdający:

- 1) przedstawia ideę oraz historyczny rodowód praw człowieka;
- 2) przedstawia argumenty na rzecz uniwersalności praw człowieka i analizuje zastrzeżenia formułowane przez jej przeciwników;
- 3) rozróżnia prawa i wolności osobiste, polityczne oraz ekonomiczne, społeczne i kulturalne; wskazuje, do której generacji należą poszczególne prawa;
- 4) rozważa, odwołując się do historycznych i współczesnych przykładów, dlaczego dochodzi do łamania praw człowieka na wielką skalę przez reżimy autorytarne.

37. Ochrona praw człowieka w Polsce. Zdający:

- 1) przedstawia prawa i wolności zagwarantowane w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, wymienia środki i mechanizmy ich ochrony w Polsce;
- 2) rozważa dylematy związane z prawami socjalnymi i sposobem ich realizacji przez państwo;
- 3) odnosi przedstawiane w mediach przypadki naruszenia praw lub wolności w Polsce do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;
- 4) analizuje stan przestrzegania praw mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych.

38. Światowy i europejski system ochrony praw człowieka. Zdający:

- 1) opisuje system ochrony praw człowieka funkcjonujący na mocy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych;
- 2) ocenia znaczenie Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze dla systemu ochrony praw człowieka na świecie;
- 3) charakteryzuje systemy ochrony praw człowieka w ramach Rady Europy oraz Unii Europejskiej;
- 4) wyjaśnia, jak działa i jakie sprawy rozpatruje Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu;
- 5) analizuje z punktu widzenia międzynarodowych standardów praw człowieka przypadki naruszania praw i wolności w różnych państwach;
- 6) pisze według wzoru skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu lub Komitetu Praw Człowieka w Genewie.

39. Polska polityka zagraniczna. Zdający:

- 1) charakteryzuje główne kierunki polskiej polityki zagranicznej po 1989 r. i sposoby jej prowadzenia (na wybranych przykładach); [39.2]
- 2) wyjaśnia, jaki wpływ na polską politykę zagraniczną ma członkostwo w Unii Europejskiej. [39.3]

40. Stosunki międzynarodowe w wymiarze globalnym. Zdający:

- 1) przedstawia podmioty oraz zasady prawa międzynarodowego (zasadę suwerenności, wzajemności, pacta sunt servanda);

- 2) charakteryzuje na przykładach najczęściej stosowane metody rozwiązywania sporów między państwami;
 - 3) wyjaśnia przyczyny dysproporcji między globalną Północą i globalnym Południem oraz mechanizmy i działania, które ją zmniejszają lub powiększają;
 - 4) przedstawia na przykładach wzajemne zależności pomiędzy państwami biednymi i bogatymi w polityce, ekonomii, kulturze i ekologii;
 - 5) wskazuje i wyjaśnia przyczyny konfliktów zbrojnych we współczesnym świecie;
 - 6) rozważa możliwości prowadzenia akcji humanitarnych, współpracy rozwojowej oraz interwencji pokojowych na obszarach dotkniętych konfliktami zbrojnymi, oceniając ich skuteczność i aspekty moralne;
 - 7) wymienia konflikty, którym towarzyszy terroryzm; wyjaśnia ich przyczyny oraz motywy i sposoby działania terrorystów; opisuje i ocenia strategię zwalczania terroryzmu;
 - 8) przedstawia inicjatywy na rzecz pokoju, demokracji i praw człowieka (w tym działania laureatów Pokojowej Nagrody Nobla).
41. Globalizacja współczesnego świata. Zdający:
- 1) przedstawia wieloaspektowy charakter procesów globalizacji (polityka, gospodarka, kultura, komunikacja, ekologia);
 - 2) rozważa racje ruchów ekologicznych i alterglobalistycznych oraz racje ich przeciwników, formułując własne stanowisko w tej sprawie. [41.3]
42. Systemy bezpieczeństwa i współpracy. Zdający:
- 1) charakteryzuje przemiany, jakie nastąpiły w Europie i na świecie po upadku komunizmu;
 - 2) opisuje cele i metody działania ONZ oraz kompetencje jej organów (Zgromadzenie Ogólne, Rada Bezpieczeństwa, Sekretarz Generalny, Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości, Rada Gospodarcza i Społeczna);
 - 3) charakteryzuje krótko działanie następujących organizacji: WHO (Światowa Organizacja Zdrowia), ILO (Międzynarodowa Organizacja Pracy), IMF (Międzynarodowy Fundusz Walutowy), IBRD (Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju), WTO (Światowa Organizacja Handlu), OECD (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju), UNESCO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury), UNICEF (Fundusz Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci), UNHCR (Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców)²;
 - 4) wyjaśnia, jak powstało NATO, jakie są jego cele i organy; wymienia najważniejsze operacje wojskowe Sojuszu;

² Zredukowano liczbę organizacji/instytucji międzynarodowych do 9 (z 12 obecnych w podstawie programowej).

- 5) wymienia regionalne systemy bezpieczeństwa i współpracy w Euroazji, ocenia ich znaczenie dla danego regionu i świata³;
- 6) ocenia wpływ członkostwa w NATO na pozycję międzynarodową i poziom bezpieczeństwa Polski.

43. Integracja europejska. Zdający:

- 1) omawia genezę i przebieg integracji europejskiej (cele, główne dokumenty i instytucje, politycy, fazy integracji);
- 2) charakteryzuje sposób powoływania, działania i najważniejsze kompetencje instytucji Unii Europejskiej (Rada Unii Europejskiej, Parlament Europejski, Komisja Europejska, Rada Europejska, Trybunał Sprawiedliwości, Europejski Trybunał Obrachunkowy, Europejski Bank Centralny); [43.3]
- 3) wyjaśnia, jak tworzone jest prawo unijne, oraz wymienia najważniejsze postanowienia traktatów obowiązujących w Unii Europejskiej; [43.4]
- 4) przedstawia cele, genezę i zasady działania Rady Europy; ocenia jej rolę we współczesnej Europie; [43.7]
- 5) opisuje genezę, cele i sposób działania Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. [43.8]

44. Europa wśród światowych mocarstw. Zdający:

- 1) rozróżnia typy ładu światowych (jedno-, dwu- i wielobiegunowy), odwołując się do historii XX i XXI w.; [44.2]
- 2) przedstawia na przykładach znaczenie supermocarstw i mocarstw regionalnych dla ładu światowego. [44.4]

45. Polska w Unii Europejskiej. Zdający:

- 1) wyjaśnia, na czym polega swobodny przepływ osób, kapitału, towarów i usług w Unii Europejskiej oraz jakie są zasady przekraczania granic przez polskich obywateli (w strefie Schengen i poza nią);
- 2) opisuje prawa i obowiązki wynikające z posiadania obywatelstwa Unii Europejskiej, w tym możliwość skargi do Rzecznika Praw Obywatelskich Unii Europejskiej;
- 3) ocenia skutki członkostwa Polski w Unii Europejskiej i perspektywy jej rozwoju w Unii Europejskiej, odwołując się do danych statystycznych, badań opinii publicznej oraz informacji o wykorzystaniu środków unijnych w Polsce, regionie i gminie;
- 4) wyszukuje informacje o możliwościach podejmowania nauki i pracy w państwach Unii Europejskiej, potrafi posługiwać się Europass. [45.5]

³ W porównaniu z brzmieniem z podstawy programowej wymagane to różni się przez fakt dodania sformułowania „w Euroazji” (ograniczono zatem przestrzennie treść wymagania).

2. Komentarz do wymagań egzaminacyjnych

2.1. Wymagania egzaminacyjne a wymagania z podstawy programowej – redukcje i ich uzasadnienie

Od 2015 roku (a dla absolwentów techników od roku 2016) egzamin maturalny z WOS-u „sprawdza, w jakim stopniu absolwent spełnia wymagania z zakresu wiedzy o społeczeństwie określone w podstawie programowej kształcenia ogólnego”⁴. Jest to pierwsza w Polsce podstawa programowa napisana językiem efektów kształcenia⁵. W 2021 roku egzamin zostanie przeprowadzony w podobny sposób, jednak część wymagań szczegółowych z tej podstawy nie będzie weryfikowana. Weryfikowane natomiast będą wymagania szczegółowe zapisane jako rozdział 1. niniejszej publikacji (wymagania egzaminacyjne to zatem ograniczony zakres wymagań podstawy programowej). Wymagania ogólne pozostawiono niezmienione, a wymagania szczegółowe nie były inaczej redagowane ani inaczej grupowane – ich strukturę i zapis (poza dwoma wyjątkami wskazanymi w przypisach w rozdziale 1.) pozostawiono zgodnie ze wskazaną podstawą programową⁶.

Podstawa programowa z WOS-u obejmuje łącznie 383 wymagania szczegółowe, w tym: 118 wymagań w przypadku gimnazjum (przy 2 godzinach nauczania w cyklu); 39 wymagań w przypadku szkoły ponadgimnazjalnej z poziomu podstawowego (przy 1 godzinie nauczania w klasie I); 226 wymagań w przypadku szkoły ponadgimnazjalnej z poziomu rozszerzonego (przy 6 godzinach nauczania w cyklu, w tym w klasie maturalnej). Stosunek liczby wymagań do liczby godzin przeznaczonych na nauczanie przedmiotu wynosi więc 1,82 wymagania na jednostkę lekcyjną w gimnazjum, natomiast w szkole ponadgimnazjalnej: 1,2 – na poziomie podstawowym i 1,32 – na poziomie rozszerzonym⁷. Po redukcjach stosunek wymagań do godzin nauczania stał się bliższy wartości 1 (odpowiednio: 1,34; 0,91 i 1,06), choć i tak pozostaje on zdecydowanie wyższy w przypadku gimnazjum. Tabele 1. i 2. obrazują redukcje wymagań w podziale na etapy i poziomy edukacyjne oraz bloki nauczania z przedmiotu.

⁴ *Informator o egzaminie maturalnym z wiedzy o społeczeństwie od roku szkolnego 2014/2015*, (2013), Warszawa: Centralna Komisja Egzaminacyjna, s. 9, https://cke.gov.pl/images/_EGZAMIN_MATURALNY_OD_2015/Informatory/2015/Wiedza_o_spo%C5%82ecze%C5%84stwie.pdf [dostęp: 02. 12. 2020].

⁵ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, (Dz.U. 2012, poz. 977).

⁶ Niniejszy komentarz został poddany recenzji osób od lat związanych z nauczaniem WOS-u i systemem państwowego egzaminowania z tego przedmiotu: dr. hab. Łukasza Zamęckiego z Uniwersytetu Warszawskiego oraz Macieja Młynarczyka z Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Poznaniu. Za ich uwagi serdecznie dziękuję.

⁷ Przyjęto do wyliczeń – odpowiednio – liczby: 65, 32 i 181 godzin.

Tabela 1. Ilościowe i procentowe redukcje w podziale na etapy i poziomy nauczania

Etap/poziom	Wymagania			
	dotychczasowe ⁸	pozostawione ⁹	usunięte	usunięte (%)
III (gimnazjum)	118	87	31	26%
IV/p. podstawowy	39	29	10	26%
IV/p. rozszerzony	226	192	34	15%
Razem	383	308	75	20%

Tabela 2. Ilościowe i procentowe redukcje w podziale na bloki nauczania według ujęcia z komentarza do podstawy programowej¹⁰

Blok	Wymagania			
	dotychczasowe	pozostawione	usunięte	usunięte (%)
Społeczeństwo	111	91	20	18%
Polityka	104	89	15	14%
Prawo	74	63	11	15%
Gospodarka	28	16	12	43%
Stosunki międzynarodowe	66	49	17	26%
Razem	383	308	75	20%

Dokonując redukcji, starano się uwzględnić czynniki, które mogłyby spowodować wyrównanie szans zdających maturę w 2021 roku w stosunku do poprzedników. Pod uwagę wzięto najczęstszą kolejność realizacji treści nauczania, stąd największy odsetek usunięć realnie ograniczających treści dotyczy wymagań umieszczonych pod koniec podstawy programowej dla etapu gimnazjalnego i etapu ponadgimnazjalnego na poziomie rozszerzonym (a zatem wymagań z bloków *Gospodarka* i *Stosunki międzynarodowe*). Także wyniki dotychczasowych egzaminów maturalnych (od 2015 r.) wskazują, że zadania z tych bloków były dla zdających najtrudniejsze – realizowano je na najniższym poziomie¹¹. W przypadku

⁸ Wymagania dotychczasowe – wymagania z podstawy programowej.

⁹ Wymagania pozostawione – wymagania egzaminacyjne.

¹⁰ Pacewicz A., Waśkiewicz A., (2009), *Komentarz do podstawy programowej przedmiotu wiedza o społeczeństwie*, [w:] *Podstawa programowa z komentarzami*, t. 4: *Edukacja historyczna i obywatelska w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum*, Warszawa, s. 118.

Niestety, te same obszary wymagania nierzadko znalazły się – według przydziału z komentarza – w różnych blokach. Rekordowe pod tym względem są wymagania z zakresu praw człowieka, które były przydzielone do wszystkich bloków za wyjątkiem bloku *Gospodarka*.

¹¹ W latach 2015–2019 średni rezultat zadań (nie wliczając wypracowania) wyniósł: 41% dla bloku *Społeczeństwo*, 29% – *Polityka*, 33% – *Prawo*, 19% – *Stosunki międzynarodowe* i 17% – *Gospodarka*. Por. Załęski P., Kubala M., *Sprawozdanie za rok 2020. Egzamin maturalny: Wiedza o społeczeństwie*, s. 21, https://cke.gov.pl/images/_EGZAMIN_MATURALNY_OD_2015/Informacje_o_wynikach/2020/sprawozdanie/EM_Wos_sprawozdanie.pdf [dostęp: 02. 12. 2020].

znaczących procentowo redukcji dokonanych w treściach bloku *Gospodarka* wzięto też pod uwagę fakt, że jest to jedyny blok, na którego nauczanie nauczyciel WOS-u w szkole ponadgimnazjalnej – o ile nie uczył młodzieży także podstaw przedsiębiorczości – nie ma wpływu (lub wpływ ten jest znikomy).

Większość usunięć z zakresu bloku *Gospodarka* to redukcje związane z ograniczeniem sprawdzania obszaru wiedzy merytorycznej. Niektóre usunięcia z innych bloków także ograniczają konieczność nabywania specjalistycznej, szczegółowej wiedzy i jej pamięciowego opanowania. Na przykład z bloku *Społeczeństwo* usunięto wymaganie R.12.1)¹², uznając, że dotyczy ono wiedzy filozoficznej, a jego wyeliminowanie nie prowadzi w istotny sposób do zubożenia problematyki społeczeństwa obywatelskiego obecnej w przedmiocie¹³. Z kolei w bloku *Polityka* ze wskazanego powodu usunięto m.in. wymaganie R.22.1), stwierdzając, że za wystarczającą do weryfikacji podczas egzaminu można uznać kwestię specyfiki praw człowieka II generacji, a problemy polityki publicznej państwa w dziedzinie bezpieczeństwa socjalnego wydają się dość skomplikowane¹⁴. W przypadku bloku *Prawo* nie znalazło się w wymaganiach egzaminacyjnych m.in. wymaganie P.3.5), gdyż problematyka odpowiedzialności prawnej nieletniego za popełnienie czynów przestępczych nie dotyczy już bezpośrednio przyszłych zdających, a jego usunięcie redukuje treści wymagające pamięciowego opanowania¹⁵. Z bloku *Stosunki międzynarodowe* usunięto natomiast m.in. wymaganie R.44.3) jako wymagające pamięciowego opanowania treści konotujących z geografią¹⁶.

Część pokrewnych redukcji była związana z przekonaniem, że na egzaminie wystarczy sprawdzić wiedzę i umiejętności w zakresie danej kwestii na poziomie mniej szczegółowym (przy tym kwestia ta – na mniejszym poziomie szczegółowości – pozostała w wymaganiach egzaminacyjnych). Ze wskazanego powodu zredukowano m.in. wymagania: P.4.4) i P.4.7), a jednocześnie pozostawiono nieco węższe wymaganie R.45.5) [w wymaganiach egzaminacyjnych jako 45.4)] czy R.14.5)

¹² Litera „G”, „P” i „R” umieszczone przed numerem wymagania wskazują na etap i poziom edukacyjny, z którego pochodzi dane wymaganie, odpowiednio odnoszą się do: III etapu edukacyjnego, IV etapu na poziomie podstawowym i IV etapu na poziomie rozszerzonym (w zależności od kontekstu: podstawy programowej lub wymagań egzaminacyjnych).

¹³ Oto usunięte wymaganie R.12.1): „przedstawia filozoficzny rodowód koncepcji społeczeństwa obywatelskiego (John Locke, Georg Hegel, Alexis de Tocqueville)”.

¹⁴ Wymaganie R.22.1) z podstawy programowej brzmi: „rozważa problemy polityki bezpieczeństwa socjalnego”.

¹⁵ Wymaganie P.3.5) w podstawie programowej zapisano w następujący sposób: „wyjaśnia, na jakich zasadach nieletni odpowiadają za popełnienie przestępstwa (środki wychowawcze i poprawcze)”.

¹⁶ Usunięte wymaganie R.44.3) brzmi: „wyjaśnia znaczenie strategicznych zasobów naturalnych w polityce międzynarodowej”.

i R.14.6), nie usuwając wymagania G.6.2)¹⁷. Wiele redukcji przeprowadzonych z tego powodu dotyczy wymagań z bloku *Stosunki międzynarodowe*: m.in. R.43.2), R.43.5), R.43.6) i R.44.1) – uznano bowiem za wystarczającą do sprawdzenia na egzaminie problematykę nakreśloną w wymaganiach G.20.3), G.20.4) i G.20.5) podstawy programowej [w wymaganiach egzaminacyjnych – odpowiednio – jako G.20.2), G.20.3) i G.20.4)]¹⁸.

Część usunięć dotyczy dublujących się wymagań – nade wszystko wymagań w mniejszym lub większym stopniu zawierających się w innych. Ma to w zamierzeniu umożliwić uczynienie procesu uczenia się do egzaminu bardziej zracjonalizowanym. Co zrozumiałe, redukcje takie dotyczą (na ogół) wymagań z podstawy programowej dla nauczania obowiązkowego WOS-u (a dane kwestie pozostawiono w wymaganiach z IV etapu edukacyjnego na poziomie rozszerzonym). Cenniejsze z punktu widzenia poprawności metodycznej i nauki do egzaminu były usunięcia węższych wymagań zamieszczonych w tej samej części podstawy programowej oraz w podstawie programowej dla IV etapu edukacyjnego na poziomie rozszerzonym. Ten pierwszy przypadek ilustrują likwidacje wymagań: P.5.4) zawierającego się w wymaganiu P.6.6) oraz R.23.2) po części zawierającego się w wymaganiu R.23.1), a po części multiplikującego wymaganie R.18.4)¹⁹. W drugim z przypadków zredukowano wymagania: R.6.5) jako zawierające się w wymaganiu P.6.5) oraz R.11.2) będące zawężeniem wymagania G.8.1)²⁰.

Wskazane powyżej przyczyny usunięć nierzadko nakładały się na siebie. Zredukowano na przykład wymaganie G.31.3) – jako po części multiplikujące kwestię korupcji obecnej w wymaganiu R.22.3) [w wymaganiach egzaminacyjnych jako 22.2)], a po części dotyczące specjalistycznych treści bloku *Gospodarka*²¹.

¹⁷ Wymagania P.4.4) i P.4.7) z podstawy programowej brzmią odpowiednio: „przedstawia warunki podejmowania przez młodych Polaków nauki w Unii Europejskiej oraz wyszukuje informacje na ten temat odnoszące się do wybranego państwa” oraz „omawia ogólne zasady podejmowania pracy i zakładania własnych przedsiębiorstw w Unii Europejskiej (na podstawie informacji z Internetu); sporządza Europass-CV”. Podane zredukowane wymagania z IV etapu edukacyjnego na poziomie rozszerzonym to: „przedstawia najważniejsze media w Polsce i na świecie (odbiorcy, zasięg, forma przekazu, orientacja ideologiczna, typ własności); charakteryzuje wybrane media lokalne” [14.5)]; „charakteryzuje prasę wielkonakładową i ocenia jej rolę w debacie publicznej” [14.6)].

¹⁸ Oto wskazane usunięte wymagania: „przedstawia sposoby podejmowania decyzji politycznych i gospodarczych w Unii Europejskiej, odnosząc je do zasad pomocniczości i solidarności” [R.43.2)]; „przedstawia procedurę uchwalania budżetu unijnego oraz główne dochody i wydatki budżetowe” [R.43.5)]; „rozważa dylematy związane z dalszym rozszerzaniem i reformą Unii Europejskiej” [R.43.6)]; „wskazuje możliwości odgrywania przez Unię Europejską roli światowego mocarstwa” [R.44.1)].

¹⁹ Oto wskazane usunięte wymagania z podstawy programowej: „znajduje w środkach masowego przekazu (w tym w Internecie) informacje o przypadkach łamania praw człowieka na świecie” [P.5.4)]; „wyjaśnia konstytucyjne pojęcie suwerenności” [R.23.2)].

²⁰ Wymaganie R.6.5) z podstawy programowej brzmi: „rozpoznaje przejawy ksenofobii, antysemityzmu, rasizmu i szowinizmu i uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się tym zjawiskom”, natomiast wymaganie R.11.2) – „wyjaśnia, czym obywatelstwo różni się od narodowości”.

²¹ Oto wymaganie G.31.3) z podstawy programowej: „wyjaśnia mechanizm korupcji i ocenia skutki tego zjawiska dla gospodarki”.

W przypadku nauczania obowiązkowego z IV etapu edukacyjnego wyeliminowano z kolei wymaganie P.4.1) jako w części dublujące treści wymagania G.2.3), a w części wymagające specjalistycznej wiedzy z zakresu prawa oświatowego²². Znacznie częściej z tego typu wielorakimi przyczynami mamy do czynienia w przypadku redukcji wymagań z IV etapu edukacyjnego na poziomie rozszerzonym. Przykładowo usunięcie wymagania R.11.1) wynikało z tego, że jest ono w części multiplikacją wymagania P.1.1), a w części dotyczy dość niszowej wiedzy²³. Likwidacja wymagania R.20.5) wynikała z kolei z przekonania, że zdający nie musi znać procedur uchwalania prawa przez parlamenty, a jedynie jego polskie egzemplifikacje [m.in. w wymaganiu G.13.1)] oraz specyfikę tworzenia prawa Unii Europejskiej [wskazaną w wymaganiu R.43.4) – w wymaganiach egzaminacyjnych jako R.43.3)]²⁴. Z kolei uznanie wymagania R.45.4) za takie, które nie będzie weryfikowane na egzaminie, miało przyczyny tak w redukcji treści z zakresu bloku *Stosunki międzynarodowe*, jak i w przekonaniu, że wystarczy tu problematyka nakreślona w wymaganiu G.21.2) [w wymaganiach egzaminacyjnych jako G.21.1)] oraz spostrzeżeniu, iż do tej problematyki nawiązuje także wymaganie R.45.3)²⁵.

W celu uczynienia procesu uczenia się do egzaminu bardziej zrationalizowanym dokonano także usunięć i z innych powodów. W podstawie programowej WOS-u zawarto wymagania, które obligują do działania. Mamy także wymagania, które dotyczą środowiska lokalnego ucznia. Wymagania takie należy uznać za trudno weryfikowalne albo nieweryfikowalne podczas egzaminu. Z obu tych powodów usunięto m.in. wymaganie P.3.3) czy G.5.5), natomiast przykładem eliminacji w związku z pierwszym z nich jest wymaganie R.12.7), a w związku z drugim – R.28.6)²⁶.

²² Usunięte wymaganie P.4.1) brzmi: „wymienia prawa i obowiązki ucznia; wyszukuje gwarantujące je przepisy prawa oświatowego (np. w ustawie, statucie szkoły) oraz przepisy zawarte w innych aktach prawnych (np. w *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*)”.

²³ Oto wymaganie R.11.1) z podstawy programowej: „przedstawia procedury nabywania i zrzekania się polskiego obywatelstwa”.

²⁴ Usunięte wymaganie R.20.5) brzmi: „przedstawia procedurę tworzenia prawa przez parlament”, a nazwa całego modułu: „Władza ustawodawcza w państwie demokratycznym”.

²⁵ Oto wymaganie R.45.4) z podstawy programowej: „podaje ogólne zasady korzystania z funduszy unijnych przez obywateli, przedsiębiorstwa i inne organizacje w Polsce”.

²⁶ Oto wskazane usunięte wymagania z podstawy programowej: „nawiązuje kontakt (osobisty, telefoniczny lub mailowy) z funkcjonariuszem policji (np. dzielnicowym) i na podstawie uzyskanych informacji sporządza notatkę lub wykres dotyczący przestępczości w swojej okolicy” [P.3.3)]; „opracowuje – indywidualnie lub w zespole – projekt uczniowski dotyczący rozwiązania jednego z problemów społeczności szkolnej lub lokalnej i w miarę możliwości go realizuje (np. jako wolontariusz)” [G.5.5)]; „opracowuje według wzoru projekt statutu stowarzyszenia (nazwa, siedziba, członkowie, władze, majątek, zasady zmiany statutu i rozwiązywania stowarzyszenia)” [R.12.7)]; „rozważa problemy oraz perspektywy rozwoju własnej gminy, powiatu lub regionu na podstawie samodzielnie zebranych materiałów” [R.28.6)].

2.2. Podział wymagań egzaminacyjnych na zagadnienia

Po przedstawieniu typów redukcji zasadne wydaje się poświęcenie kolejnego miejsca w niniejszym komentarzu nie wymaganiom, które usunięto, ale tym, które pozostawiono. Z uwagi na fakt, że zapisów z podstawy programowej nie przeformułowano, a jednocześnie usunięto 20% z nich, za zasadne uznano ich nieco inne pogrupowanie niż w podstawie i w komentarzu, które w założeniu ma ułatwić naukę do egzaminu maturalnego²⁷. Wyodrębniono zatem 21 zagadnień tematycznych z przedmiotu, a do każdego przydzielono wymagania egzaminacyjne oraz zapisano hasłowo treść tych wymagań i przywołano czasowniki operacyjne w nich użyte²⁸. Wyodrębniono następujące obszary zagadnień:

1. „Zagadnienia psychospołeczne”, 2. „Zagadnienia socjokulturowe i aksjologiczne oraz edukacyjne”, 3. „Struktura społeczna i problemy społeczne”, 4. „Zagadnienia etniczne”, 5. „Zagadnienia medioznawcze”, 6. „Społeczeństwo obywatelskie”, 7. „Teoria państwa i myśl polityczna”, 8. „Demokracja i inne reżimy polityczne”, 9. „Wybory i partie polityczne”, 10. „Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej – centralne organy władzy”, 11. „Formy ustrojowe państw”, 12. „Samorząd terytorialny w Rzeczypospolitej Polskiej”, 13. „Zasady prawa, akty prawne i prawo administracyjne w Rzeczypospolitej Polskiej”, 14. „Prawa człowieka”, 15. „Instytucje prawa cywilnego i karnego w Rzeczypospolitej Polskiej”, 16. „Polityka bezpieczeństwa i zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej”, 17. „Ład międzynarodowy”, 18. „Organizacje międzynarodowe”, 19. „Integracja europejska i funkcjonowanie Unii Europejskiej”, 20. „Konflikty i terroryzm” oraz 21. „Gospodarka”²⁹.

²⁷ Nie zdecydowano się na grupowanie wewnątrz poszczególnych bloków także z uwagi na wskazaną już sytuację zróżnicowanego przydzielania tożsamych obszarowo wymagań do bloków w komentarzu do podstawy programowej.

²⁸ Aby nie mnożyć bytów pojęciowych, starano się – o ile to możliwe – operować nazwami zagadnień z nowej podstawy programowej dla liceum i technikum. Zob. Załęski P., (2019), *Komentarz do podstawy programowej przedmiotu wiedza o społeczeństwie*, [w:] *Vademecum nauczyciela. Wdrażanie podstawy programowej w szkole ponadpodstawowej. Wiedza o społeczeństwie*, Warszawa, s. 65.

²⁹ Poniższą integrację należy traktować wyłącznie jako propozycję, przy czym określając treści, nierzadko zmieniono kolejność wymagań i przenoszono je między modułami, także w ramach każdego z zakresów nauczania. Zaproponowane grupy zagadnień mają charakter problemowy i na ogół dotyczą wymagań, które należałoby sklasyfikować jako wymagania jednego z bloków (wyjątek stanowi zagadnienie 16., którego treści albo dotyczą bloku *Polityka*, albo – *Stosunki międzynarodowe*).

Zagadnienia problemowe wraz z wymaganiami egzaminacyjnymi, zakresem treści i czasownikami operacyjnymi z tych wymagań

1. Zagadnienia psychospołeczne

Wymagania: G.1.1), G.1.2), G.1.3), G.1.4), G.2.1), G.2.2), G.2.3)^{*30}, G.2.4), G.2.5)*, P.2.1)*, R.1.1), R.1.2), R.1.3), R.2.1), R.2.2), R.3.1), R.3.2), R.3.3), R.3.4), R.32.4)*.

Treści: człowiek w grupie społecznej: komunikowanie, współpraca, podejmowanie decyzji, konflikty i ich rozwiązywanie, asertywność; grupa a zbiorowość, społeczność i wspólnota; *charakterystyka tych kategorii ze względu na reguły i więzi*³¹; normy współżycia wewnątrzgrupowego (wzajemność, odpowiedzialność, zaufanie); rodzina, grupa rówieśnicza, szkoła i samorząd szkolny³²; role społeczne; *funkcjonowanie małych grup społecznych (ze względu na więzi, trwałość, wartości, cele, rolę, poczucie odrębności i specyfikę współdziałania) i inne rodzaje grup; modele rodziny i cechy modeli współczesnych, małżeństwo a konkubinaty; podziały wewnątrzgrupowe i ich przyczyny; normy moralne, religijne i obyczajowe oraz ich funkcje w życiu społecznym; anomia oraz jej przyczyny i skutki; inne instytucje społeczne; socjalizacja i jej modele, grupy odniesienia pozytywnego i negatywnego w procesie socjalizacji; kontrola społeczna i jej przejawy.*

Czasowniki operacyjne: wymienia, podaje, przedstawia, omawia, opisuje, charakteryzuje, ilustruje, rozpoznaje, stosuje, wyjaśnia, porównuje.

2. Zagadnienia socjokulturowe i aksjologiczne oraz edukacyjne

Wymagania: G.3.1)*, P.4.1), R.5.1), R.5.2), R.8.1), R.8.2), R.8.3), R.8.4), R.8.5), R.8.6), R.8.7), R.9.1), R.9.2), R.9.4), R.9.5), R.10.1), R.16.2)*, R.16.3)*, R.45.4)*.

Treści: *historyczne formy organizacji społeczeństw; cechy współczesnego społeczeństwa; pluralizm kulturowy współczesnego społeczeństwa – przyczyny i konsekwencje; specyficzne cechy kultury „wysokiej”, masowej, narodowej i ludowej oraz kultury danej społeczności; kontrkultury i ich wpływ na życie społeczne; style życia współczesnego społeczeństwa polskiego; znaczenie religii w polskiej kulturze i religijność współczesnego społeczeństwa polskiego; subkultury młodzieżowe; sposoby adaptacji do zmiany społecznej; tolerancja a akceptacja; argumenty i kontrargumenty stron w sporach światopoglądowych (m.in. aborcja, eutanazja, badania genetyczne, prawa mniejszości seksualnych) i w innych konfliktach wartości; szkoła i edukacja nieformalna we współczesnym*

³⁰ Symbolem „*” zaznaczono wymagania, które znalazły się w co najmniej dwóch wyodrębnionych zagadnieniach, gdyż każde z nich dotyczy w części jednego zagadnienia, a w części – innego (lub innych).

³¹ Kursywą zaznaczono treści i czasowniki operacyjne występujące w danym zagadnieniu wyłącznie na poziomie rozszerzonym IV etapu edukacyjnego.

³² Kwestie szkoły jako grupy społecznej zostały wskazane w zagadnieniu 1., natomiast kwestie edukacji – w zagadnieniu 2.

społeczeństwie, zasady przyjmowania do szkół wyższych, podejmowanie nauki w państwach Unii Europejskiej.

Czasowniki operacyjne: *wskazuje, przedstawia, omawia, opisuje, określa, charakteryzuje, rozpoznaje, rozpatruje, wyjaśnia, ocenia/formuluje stanowisko, rozróżnia, rozważa, analizuje.*

3. Struktura społeczna i problemy społeczne

Wymagania: G.3.1)*, G.3.2), G.29.1), R.1.4), R.2.3), R.4.1), R.4.2), R.4.3), R.4.4), R.4.5), R.7.4), R.16.2)*, R.16.3)*.

Treści: *warstwy społeczne i kategorie społeczno-zawodowe w społeczeństwie polskim oraz jego struktura klasowo-warstwowa; problemy i perspektywy życiowe młodzieży oraz innych kategorii; pionowa i pozioma ruchliwość społeczna i jej uwarunkowania; przyczyny i skutki bezrobocia w Polsce (także regionalnie); konflikty społeczne oraz ich przyczyny, skutki i sposoby rozwiązywania (także w państwach globalnego Południa); argumenty i kontrargumenty stron w konfliktach interesów obecnych w debacie publicznej; nierówności społeczne w Polsce na tle porównawczym; stygmatyzacja społeczna oraz jej przyczyny i skutki, wykluczenie społeczne – mechanizm, skutki i sposoby przeciwdziałania; możliwości rozwiązywania problemów społecznych w Polsce.*

Czasowniki operacyjne: *podaje, omawia, opisuje, wskazuje, charakteryzuje, wyjaśnia, porównuje, analizuje.*

4. Zagadnienia etniczne

Wymagania: G.2.5)*, G.8.1), G.8.2), G.8.3), G.9.1), G.9.2), G.9.3), G.9.5), G.23.3)*, P.6.5), R.6.1), R.6.2), R.6.3), R.6.4)*, R.7.1), R.7.2), R.18.1).

Treści: *naród, narodowość, czynniki narodotwórcze; obywatelstwo a narodowość, koncepcje narodu politycznego i etniczno-kulturowego, relacje między narodem a państwem; tożsamość i jej treść; tożsamość warstwowa/wielopłaszczyznowa; mała i wielka ojczyzna; współczesne postawy Polaków wobec narodu i ojczyzny, patriotyzm – nacjonalizm – kosmopolityzm jako postawy; swojskość – obcość i nietolerancja, stereotypy i uprzedzenia etniczne; rasizm, antysemityzm, ksenofobia, szowinizm; mniejszość polska poza granicami Polski; charakterystyka grup mniejszościowych (w sensie etniczno-kulturowym) w Polsce (biorąc pod uwagę m.in. historię, liczebność, religię); sytuacja imigrantów i przyczyny trudności w ich integracji; asymilacja oraz czynniki jej sprzyjające i niesprzyjające; modele polityki etnicznej we współczesnym świecie.*

Czasowniki operacyjne: *przedstawia, podaje, omawia, rozpoznaje, charakteryzuje, wyjaśnia, ocenia, uzasadnia, porównuje, rozważa.*

5. Zagadnienia medioznawcze

Wymagania: G.5.1)*, G.6.1), G.6.2), G.6.3), P.2.1)*, P.5.5)*, R.14.1), R.14.2), R.14.3), R.14.5).

Treści: media jako podmiot życia publicznego, funkcje i znaczenie mediów, *różnorodność funkcji mediów w zależności od reżimu politycznego; niezależność i pluralizm mediów – znaczenie i skutki ograniczania; rodzaje mediów: prasa, telewizja, radio, internet; specyfika przekazów i zróżnicowanie odbiorców mediów; prawa w kontakcie z mediami; zasady etyczne a kontrowersyjne działania mediów; informacje a komentarze (fakty a opinie), kwestia wiarygodności i bezstronności przekazów medialnych, zasoby internetu – problem rzetelności, wiarygodności i ich odbioru; reklama.*

Czasowniki operacyjne: przedstawia, omawia, *opisuje*, pokazuje, wskazuje, odbiera, charakteryzuje, wyjaśnia, ocenia, uzasadnia, analizuje.

6. Społeczeństwo obywatelskie

Wymagania: G.4.2), G.5.1)*, G.5.2), G.5.3)*, G.5.4)*, G.16.1)*, G.17.3)*, R.5.5), R.11.1)*, R.11.2), R.12.1), R.12.2), R.12.3), R.12.4), R.12.5), R.13.1), R.13.2), R.13.3), R.13.4), R.16.1), R.19.4), R.22.5), R.41.2).

Treści: cnoty i postawy obywatelskie oraz ich znaczenie; zasady etyczne w życiu publicznym i skutki ich łamania; współdziałanie i konkurowanie podmiotów życia publicznego, *podmioty społeczeństwa obywatelskiego; kapitał społeczny – sposoby powstawania i znaczenie dla społeczeństwa obywatelskiego; działania organizacji pozarządowych, związków zawodowych, stowarzyszeń i ich znaczenie, „znaczenie swobody zrzeszania się dla jakości życia publicznego”; samorządy zawodowe i samorządy mieszkańców, zasady zakładania i funkcjonowanie stowarzyszeń, fundacji i organizacji pożytku publicznego w Polsce; inne formy aktywności społecznej na poziomie lokalnym, regionalnym, państwowym i globalnym; stosunki państwo – kościół w Polsce i podstawowe unormowania konkordatu; cele, sposoby realizacji i skuteczność kampanii społecznej; opinia publiczna – sposoby kształtowania i wyrażania oraz przykłady jej wpływu na decyzje polityczne, badania opinii publicznej; sposoby wpływu obywateli i podmiotów społeczeństwa obywatelskiego na decyzje władz; wystąpienie w sprawie publicznej; ruchy społeczne: wolnościowe i/lub równościowe, obywatelskiego sprzeciwu i emancypacji, ekologiczne i alterglobalistyczne oraz ich racje; nieposłuszeństwo obywatelskie – dylematy, przykłady historyczne i współczesne; kultura polityczna współczesnego społeczeństwa polskiego.*

Czasowniki operacyjne: wymienia, podaje, odczytuje, przedstawia, opisuje, pokazuje, charakteryzuje, wyjaśnia, uzasadnia, interpretuje.

7. Teoria państwa i myśl polityczna

Wymagania: G.4.1), G.10.1), P.1.1)*, R.5.4), R.11.1)*, R.15.1)*, R.16.4), R.16.5), R.18.2), R.18.3), R.18.4).

Treści: obywatelstwo i zasady jego przyznawania; sposoby nabywania obywatelstwa polskiego; obowiązki obywatela polskiego; cechy i funkcje państwa, władza państwowa, suwerenność wewnętrzną a zewnętrzną; teorie genezy państwa; legitymizacja władzy – charakterystyka i odniesienie teorii Webera do historii i współczesności; totalitarne ideologie nazizmu i komunizmu; reforma i rewolucja jako możliwe modele zmiany ustroju; myśl społeczno-polityczna: socjalizmu, socjaldemokracji, liberalizmu, konserwatyzmu i chrześcijańskiej demokracji, zróżnicowane rozumienie wolności, równości i sprawiedliwości w nurtach tej myśli.

Czasowniki operacyjne: wymienia, podaje, przedstawia, opisuje, charakteryzuje, wyjaśnia, odróżnia, uzasadnia.

8. Demokracja i inne reżimy polityczne

Wymagania: G.5.4)*, G.10.2), G.10.3), G.10.4), G.10.7), G.11.2)*, G.16.1)*, G.16.2)*, R.15.1)*, R.15.2), R.15.3), R.15.4), R.15.6), R.15.7), R.22.1), R.22.2), R.22.3).

Treści: rodzaje demokracji: bezpośrednia i przedstawicielska, formy demokracji bezpośredniej jako formy wpływu obywateli na decyzje władz, specyfika referendum i innych form tej demokracji; przyczyny braku aktywności politycznej społeczeństwa i sposoby zwiększania tej aktywności; zasady demokracji: pluralizm, suwerenność narodu, podział władzy, rządy prawa, samorządność, decentralizacja, pomocniczość; większość a poszanowanie praw mniejszości, wartości demokracji; tradycje demokracji: antyczna, amerykańska, europejska; fazy kształtowania się demokracji, demokracja konstytucyjna i liberalna; polskie tradycje demokracji, ze szczególnym uwzględnieniem parlamentaryzmu I Rzeczypospolitej, Konstytucji 3 maja i II Rzeczypospolitej; zalety i słabości demokracji; konflikty i ich rozwiązywanie w demokracji; populizm jako zagrożenie dla demokracji; patologie życia publicznego, w tym korupcja, nepotyzm i klientelizm; przejawy łamania zasad i procedur demokratycznych w życiu publicznym; autorytaryzm i totalitaryzm.

Czasowniki operacyjne: omawia, opisuje, wskazuje, ilustruje, rozpoznaje, charakteryzuje, wyjaśnia, uzasadnia, rozważa.

9. Wybory i partie polityczne

Wymagania: G.5.1)*, G.5.3)*, G.7.1), G.7.2), G.7.3), G.12.1), P.1.3), R.15.5), R.16.6), R.17.1), R.17.2), R.17.3), R.17.4), R.17.5), R.17.6), R.22.4).

Treści: argumenty za udziałem w wyborach, motywy decyzji wyborczych; zasady demokratycznych wyborów; formalne warunki wzięcia udziału w różnych wyborach; sposoby przeprowadzania i rola wyborów we współczesnej demokracji;

wybory większościowe i proporcjonalne (także z klauzulą zaporową) – specyfika, argumenty i kontrargumenty, powiązanie z typem systemu partyjnego; partie i politycy; działania partii politycznych i ich znaczenie dla obywateli; materiały wyborcze, ich zawartość merytoryczna i forma przekazu; sposoby walki partii politycznych o elektorat wraz z ich oceną według standardów demokracji; podział partii w Polsce: parlamentarne i pozaparlamentarne, koalicyjne i opozycyjne; funkcje partii w zależności od reżimu politycznego; systemy partyjne i ich rodzaje; specyfika systemu partyjnego Francji, Niemiec, Stanów Zjednoczonych Ameryki i Wielkiej Brytanii.

Czasowniki operacyjne: wymienia, podaje, przedstawia, pokazuje, wskazuje, charakteryzuje, wyjaśnia, porównuje, stosuje, analizuje/przeprowadza analizę.

10. Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej – centralne organy władzy

Wymagania: G.11.2)*, G.13.1)*, G.13.2), G.14.1), G.14.2), G.14.3), G.14.4), G.15.1), G.18.2)*, G.26.2)*, P.2.5), R.19.1)*, R.20.4), R.23.1), R.24.1), R.24.2), R.24.3), R.25.3), R.26.1), R.26.2), R.26.3), R.26.4), R.26.5), R.27.1), R.27.2), R.27.3), R.27.4), R.27.5), R.30.4), R.30.5), R.31.1), R.31.2)*, R.31.3), R.34.2)*.

Treści: zasady ustrojowe RP: najważniejsze i pozostałe; specyfika ustroju RP z odniesieniem do modeli ustrojowych; zadania i zasady funkcjonowania parlamentu, kompetencje Sejmu RP, Senatu RP i Zgromadzenia Narodowego RP i znaczenie tych organów w systemie władzy; obrady i wystąpienia parlamentarne, sesja plenarna, komisja parlamentarna, kworum, interpelacja i zapytanie poselskie, rodzaje większości w procedurach parlamentarnych; skrócenie kadencji Sejmu RP; zadania Prezydenta RP i przykłady jego działań, kompetencje Prezydenta RP względem poszczególnych organów oraz w zakresie polityki zagranicznej i bezpieczeństwa; odpowiedzialność konstytucyjna Prezydenta RP i opróżnienie urzędu; procedury powołania rządu oraz odwoływania rządu i ministrów; możliwości działania rządów większościowych i mniejszościowych; zadania rządu, ministerstw i administracji rządowej oraz jej urzędów; zakres działania wojewody, jego kompetencje i procedura powoływania, administracja zespolona i niezespolona; służba cywilna i zasady działania urzędników oraz ocena ich funkcjonowania; organy władzy sądowniczej, struktura sądownictwa, Krajowa Rada Sądownictwa, Sąd Najwyższy – sposób powołania i zadania, struktura sądownictwa administracyjnego: Naczelny Sąd Administracyjny i wojewódzkie sądy administracyjne; przykładowe działania sądów, sędziowie i ławnicy; zasady niezależności sądów i niezawisłości sędziów (i sposób ich realizacji) oraz dwuinstancyjności postępowania; Trybunał Konstytucyjny – sposób powołania, zadania, sposób działania, rozstrzyganie spraw; sposób powołania i zadania Trybunału Stanu; sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich (a także jego uprawnienia) i Rzecznika Praw Dziecka; Najwyższa Izba Kontroli – kompetencje i znaczenie w systemie władzy; zadania Instytutu Pamięi Narodowej i procedura lustracyjna; zadania Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów i Urzędu Komunikacji Elektronicznej; zadania banku centralnego.

Czasowniki operacyjne: wymienia, podaje, przedstawia, określa, opisuje, omawia, wskazuje, wyszukuje, rozpoznaje, charakteryzuje, wyjaśnia, ocenia, porównuje, sporządza, przygotowuje.

11. Formy ustrojowe państw

Wymagania: R.19.1)*, R.19.2), R.19.3), R.20.1), R.20.2), R.20.3), R.20.5), R.21.1), R.21.2).

Treści: modele ustrojowe państw demokratycznych; systemy polityczne Francji, Niemiec, Rosji, Szwajcarii, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Wielkiej Brytanii i Włoch; odpowiedzialność polityczna a konstytucyjna – specyfika; funkcje parlamentów (wraz z przykładowymi kompetencjami) w państwach demokratycznych; przykłady monokameralizmu i specyfika bikameralizmu w Niemczech, Stanach Zjednoczonych Ameryki i Wielkiej Brytanii; immunitet parlamentarny i jego formy; mechanizmy tworzenia koalicji rządowych i rola opozycji w parlamencie; głowa państwa – typy, funkcje i przykłady; kompetencje rządów w państwach demokratycznych i relacje między rządem a głową państwa.

Czasowniki operacyjne: wymienia, podaje, przedstawia, opisuje, wskazuje, ilustruje, charakteryzuje, wyjaśnia, ocenia, odróżnia.

12. Samorząd terytorialny w Rzeczypospolitej Polskiej

Wymagania: G.16.2)*, G.17.1), G.17.2), G.17.3)*, G.17.4), G.18.1), G.18.2)*, P.1.2), P.1.6)*, R.28.1), R.28.2), R.28.3), R.28.4).

Treści: funkcjonowanie samorządu terytorialnego a decentralizacja i pomocniczość państwa; formy demokracji bezpośredniej, w tym referenda lokalne, i przedstawicielskiej w samorządach terytorialnych; zadania i kompetencje samorządu gminnego (także z odniesieniem do codziennego życia); wybór i działanie władz gminnych; załatwianie spraw urzędowych: wydziały w urzędzie gminy, uzyskiwanie dokumentów: dowód osobisty, prawo jazdy, dowód rejestracyjny, paszport, podanie, druk urzędowy, wniosek; źródła dochodów samorządów; decyzje budżetowe w gminie, w tym tryb uchwalania budżetu; sposób wyboru oraz zadania organów samorządu powiatowego i wojewódzkiego; kompetencje samorządu powiatowego i wojewódzkiego; uprawnienia nadzorcze premiera i wojewodów wobec organów samorządu terytorialnego.

Czasowniki operacyjne: wymienia, przedstawia, omawia, opisuje, odnosi, wskazuje, wyjaśnia, wykazuje, porównuje, wypełnia, pisze, sporządza.

13. Zasady prawa, akty prawne i prawo administracyjne w Rzeczypospolitej Polskiej

Wymagania: G.11.1), G.13.1)*, P.1.5), P.1.6)*, P.2.1)*, P.2.2), P.2.3), P.2.4)*, R.23.2), R.23.4), R.24.4), R.29.1), R.29.2)*, R.29.3), R.30.1), R.30.2), R.30.3), R.31.2)*, R.34.1), R.34.2)*, R.34.3), R.35.1), R.35.2), R.35.3)*.

Treści: prawo, normy prawne a normy innego typu; podstawowe zasady prawa i konsekwencje ich łamania; *praworządność – zasady i instytucje stojące na jej straży w Polsce, znaczenie skargi konstytucyjnej dla praworządności; zasady hierarchiczności, spójności i zupełności w systemie prawnym; źródła norm w systemach prawnych – prawo zwyczajowe, precedensowe, religijne, pozytywne; relacje między prawem międzynarodowym (w tym unijnym) a krajowym, prawo krajowe a miejscowe, prawo prywatne a publiczne; gałęzie prawa i polskie kodeksy je regulujące; źródła prawa w Polsce i ich hierarchia, konstytucja jako najwyższy akt prawny, ścieżka legislacyjna a procedura zmiany konstytucji i uchwalenia ustawy budżetowej; interpretacja przepisów prawnych, kazusy prawne; specyfika prawa administracyjnego, akt administracyjny i jego ważność; przebieg postępowania administracyjnego, odwołanie (jego konstrukcja i sporządzenie) i zażalenie; przebieg postępowania sądowo-administracyjnego: skarga i skarga kasacyjna; instytucje świadczące pomoc prawną.*

Czasowniki operacyjne: wymienia, przedstawia, opisuje, wskazuje, rozpoznaje, rozróżnia, wyjaśnia, ocenia, interpretuje, pisze, sporządza.

14. Prawa człowieka

Wymagania: G.2.3)*, G.9.4), G.10.6), P.1.4), P.3.2)*, P.5.1), P.5.2), P.5.3), P.5.4), P.5.5)*, P.6.1), P.6.2)*, P.6.3), P.6.4), P.6.6), R.6.4)*, R.14.4), R.31.2)*, R.36.1), R.36.2), R.36.3), R.36.4), R.37.1), R.37.2), R.37.3), R.37.4), R.38.1), R.38.2), R.38.3), R.38.4), R.38.5), R.38.6), R.45.2).

Treści: pojęcie i znaczenie praw człowieka w demokracji; powszechny, przyrodzony i niezbywalny charakter praw człowieka i ich idea; *uniwersalność praw człowieka i zastrzeżenia do tej koncepcji; katalog praw i wolności człowieka, prawa i wolności człowieka w Konstytucji RP; historia praw człowieka i dokumenty z nią związane; „najważniejsze postanowienia” Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz Konwencji o prawach dziecka; generacje praw człowieka, podział na prawa osobiste, polityczne oraz ekonomiczne, społeczne i kulturalne; dylematy realizacji przez państwo praw socjalnych; specyfika prawa do prywatności, w tym ochrony danych osobowych; sposoby uzyskiwania informacji publicznej; prawa mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce; stan przestrzegania praw mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych; prawa ucznia i ich przestrzeganie; wolność słowa i inne wolności – przejawy, granice, przypadki nadużycia wolności słowa; środki oraz mechanizmy ochrony praw i wolności człowieka w Polsce, w tym skarga do Rzecznika Praw Obywatelskich i Rzecznika Praw Dziecka oraz skarga konstytucyjna; system ochrony praw człowieka Rady Europy, w tym Europejski Trybunał Praw Człowieka i jego działanie oraz znaczenie, skarga do Europejskiego*

Trybunału Praw Człowieka – konstrukcja i sporządzenie; system ochrony praw człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych: Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych, Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze, skarga do Komitetu Praw Człowieka w Genewie – konstrukcja i sporządzenie; prawa obywatelskie w Unii Europejskiej, system ochrony praw człowieka UE, z uwzględnieniem skargi do Ombudsmana; działania jednostek i organizacji pozarządowych na rzecz ochrony praw człowieka i projektowanie własnych działań; przejawy naruszania uprawnień przez służby mundurowe w Polsce; naruszanie praw człowieka (według kategorii podmiotów i rodzaju praw oraz z odniesieniem do Konstytucji RP i „międzynarodowych standardów”); łamanie praw człowieka przez państwa autorytarne i przyczyny tego zjawiska; zbrodnie przeciw ludzkości, w tym Holokaust.

Czasowniki operacyjne: wymienia, podaje, przedstawia, opisuje, wskazuje, znajduje, rozpoznaje, odnosi, charakteryzuje, wyjaśnia, wykazuje, uzasadnia, rozróżnia, rozważa, uzyskuje, bierze udział, pisze, analizuje, projektuje.

15. Instytucje prawa cywilnego i karnego w Rzeczypospolitej Polskiej

Wymagania: G.25.3), P.2.4)*, P.2.6), P.3.3), P.4.3)*, R.9.3), R.29.2)*, R.32.1), R.32.2), R.32.3), R.32.4)*, R.32.5), R.33.1), R.33.2), R.33.3), R.33.4), R.35.3)*.

Treści: prawo cywilne a prawo karne i kodeksy je regulujące; *prawo materialne i formalne; sprawy regulowane przez prawo cywilne, w tym: rzeczowe, zobowiązań i spadkowe, oraz prawo rodzinne i handlowe; instytucje prawa cywilnego: osoba fizyczna, osoba prawna, zdolność prawna a zdolność do czynności prawnych, odpowiedzialność cywilna; instytucje prawa rodzinnego: małżeństwo – warunki zawarcia, prawa i obowiązki małżonków, wspólnota majątkowa, separacja i rozwód, władza rodzicielska, prawa i obowiązki dzieci; prawo dotyczące sprzedaży i konsumpcji alkoholu, papierosów i narkotyków oraz konsekwencje jego łamania; prawa konsumentów i sposoby ich dochodzenia; przynoszące dochód umowy cywilnoprawne i zasady ich opodatkowania; pozew (jego konstrukcja i sporządzenie); uczestnicy i przebieg postępowania cywilnego, postępowania: rozpoznawcze, egzekucyjne i ich zasady; sposoby zaskarżania orzeczeń w procedurze cywilnej; podstawowe instytucje prawa karnego: wykroczenie a przestępstwo, występki a zbrodnie, odpowiedzialność karna, przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego i publicznego; zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa (jego konstrukcja i sporządzenie); uczestnicy (organy, strony, oskarżyciel posiłkowy) i przebieg postępowania karnego; prawa ofiary, oskarżonego i świadka; apelacja i kasacja w sprawach karnych; kary i środki karne; funkcje kary; mediacja w postępowaniu sądowym.*

Czasowniki operacyjne: przedstawia, podaje, opisuje, wskazuje, rozpoznaje, wyjaśnia, uzasadnia, stosuje, analizuje, pisze.

16. Polityka bezpieczeństwa i zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej

Wymagania: G.19.1), G.19.2), P.3.1), P.3.2)*, R.23.3), R.39.1), R.39.2), R.42.6).

Treści: zadania prokuratury i policji, uprawnienia służb mundurowych; *rodzaje stanów nadzwyczajnych, w tym warunki ich wprowadzania*; polityka obronna, członkostwo w Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego, udział w misjach pokojowych i operacjach militarnych; kierunki polityki zagranicznej i *sposoby jej prowadzenia*, relacje z sąsiadami, stosunki z Unią Europejską, stosunki ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki; *wpływ członkostwa w UE na polską politykę zagraniczną, wpływ członkostwa w NATO na pozycję międzynarodową i poziom bezpieczeństwa Polski.*

Czasowniki operacyjne: przedstawia, omawia, charakteryzuje, wyjaśnia, ocenia.

17. Ład międzynarodowy

Wymagania: G.19.3), G.23.1), R.40.1), R.40.2), R.40.3), R.40.4), R.40.6)*, R.40.8), R.41.1), R.42.1), R.44.1), R.44.2).

Treści: podmioty oraz zasady prawa międzynarodowego; zadania ambasad i konsulatów; typy łańdów światowych z odniesieniem do XX i XXI wieku; przemiany w Europie i na świecie po upadku komunizmu (w zakresie bezpieczeństwa i współpracy); pozycja i znaczenie supermocarstw i mocarstw regionalnych w łańdzie światowym; metody rozwiązywania sporów między państwami; globalna Północ i globalne Południe oraz ich współzależność (w polityce, ekonomii, kulturze i ekologii); przyczyny dysproporcji między globalną Północą i globalnym Południem oraz mechanizmy i działania zwiększające i zmniejszające te dysproporcje, możliwości współpracy rozwojowej; wieloaspektowy charakter procesów globalizacji (w polityce, ekonomii, kulturze, komunikacji i ekologii); inicjatywy na rzecz pokoju i przestrzegania praw człowieka, w tym działania laureatów Pokojowej Nagrody Nobla.

Czasowniki operacyjne: przedstawia, charakteryzuje, wyjaśnia, porównuje, rozważa.

18. Organizacje międzynarodowe

Wymagania: R.42.2), R.42.3), R.42.4), R.42.5), R.43.4), R.43.5).

Treści: Organizacja Narodów Zjednoczonych – cele i metody działania, struktura ONZ; organy i ich kompetencje; system organizacji i instytucji wyspecjalizowanych ONZ oraz inne organizacje ponadregionalne: Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury, Fundusz Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci, Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców, Światowa Organizacja Zdrowia, Międzynarodowa Organizacja Pracy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju, Światowa Organizacja Handlu, Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju; Organizacja

Paktu Północnoatlantyckiego – geneza, cele, organy, operacje wojskowe; Rada Europy – geneza, cele, zasady działania, rola; Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie – geneza, cele, sposób działania; inne regionalne systemy bezpieczeństwa i współpracy w Euroazji.

Czasowniki operacyjne: wymienia, przedstawia, opisuje, charakteryzuje, wyjaśnia, ocenia.

19. Integracja europejska i funkcjonowanie Unii Europejskiej

Wymagania: G.20.1), G.20.2), G.20.3), G.20.4), G.21.1), G.21.2), P.1.1)*, P.4.2), R.43.1), R.43.2), R.45.1), R.45.3).

Treści: *geneza i przebieg integracji europejskiej z uwzględnieniem działań polityków; cele, fazy i etapy integracji europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem wspólnego rynku; traktaty: rzymskie, z: Maastricht, Nicei i Lizbony oraz inne główne dokumenty i ich postanowienia; struktura instytucjonalna Unii Europejskiej – triada (Parlament, Rada, Komisja) oraz pozostałe instytucje i organy (Rada Europejska, Trybunał Sprawiedliwości, Trybunał Obrachunkowy, Europejski Bank Centralny, Ombudsman): sposób powoływania, kompetencje i działania; prawo unijne i jego tworzenie; zasady pomocniczości i subsydiarności w UE; wpływy i wydatki budżetu UE; korzystanie ze środków unijnych w Polsce (przez różne podmioty i na różnym poziomie); lokalizacja państw członkowskich UE; kwestia głębszej integracji wewnątrz UE i jej dalszego rozszerzania; polskie korzyści z członkostwa w Unii Europejskiej (z odniesieniem do „własnego otoczenia” i całego kraju); skutki członkostwa Polski w UE (z odwołaniem do różnych danych) i perspektywy rozwoju Polski w UE; obywatelstwo UE, możliwości i prawa w podróży w strefie Schengen i UE.*

Czasowniki operacyjne: przedstawia, zna, omawia, wskazuje, wyszukuje, formułuje, charakteryzuje, wyjaśnia, ocenia, uzasadnia.

20. Konflikty i terroryzm

Wymagania: G.22.1), G.23.3)*, G.23.4), R.7.3), R.40.5), R.40.6)*.

Treści: *lokalizacja konfliktów międzynarodowych; przebieg i próby rozwiązania wybranego konfliktu; przyczyny i sposoby rozwiązywania konfliktów między narodami, w tym konfliktów zbrojnych; pomoc humanitarna i interwencje pokojowe oraz ich skuteczność i aspekty moralne; uchodźcy i ich sytuacja; terroryzm i metody oraz strategie jego zwalczania, motywy i sposoby działania terrorystów, konflikty, którym towarzyszy terroryzm.*

Czasowniki operacyjne: omawia, wskazuje, ocenia, wyjaśnia, uzasadnia, rozważa.

21. Gospodarka

Wymagania: G.24.1), G.24.2), G.24.3), G.25.1), G.25.2), G.26.1), G.26.2)*, G.27.1), G.27.2), G.27.3), G.28.1), G.28.2), G.30.1), G.30.2), P.4.3)*, R.45.4)*.

Treści: państwo, przedsiębiorstwo i gospodarstwo domowe (jako typy podmiotów gospodarczych) oraz związki między nimi; funkcjonowanie gospodarstwa domowego, dochody, wydatki i budżet gospodarstwa domowego; indywidualna działalność gospodarcza; cechy gospodarki rynkowej: prywatna własność, swoboda gospodarowania, dążenie do zysku, konkurencja, przedsiębiorczość; mechanizm równowagi rynkowej (popyt, podaż, cena jako regulator, prawo popytu, prawo podaży); rynek wybranego dobra i usługi; funkcje i formy pieniądza; giełda papierów wartościowych, banki komercyjne; produkt krajowy brutto, wzrost gospodarczy, inflacja, recesja (oraz interpretacja danych na ten temat); dochody i wydatki państwa, budżet państwa; podatki centralne w Polsce (podatek od wartości dodanej, podatek dochodowy od osób prawnych, podatek dochodowy od osób fizycznych, w tym obliczanie jego wysokości); prawa i obowiązki pracownicze, umowa o pracę; zasady etyczne pracownika i pracodawcy oraz społeczna odpowiedzialność biznesu; ubezpieczenia społeczne i zdrowotne; *podejmowanie pracy w państwach Unii Europejskiej, Europass*; szara strefa w gospodarce.

Czasowniki operacyjne: wymienia, podaje, przedstawia, wyszukuje, charakteryzuje, ocenia („poddaje ocenie”), wyjaśnia, układa, interpretuje, analizuje.

